

Recensioner

Klara Arnberg, Pia Laskar & Fia Sundevall (red.): *Sexualpolitiska nyckeltexter*. Stockholm: Leopard Förlag, 2015. 512 s. ISBN 978-917-343-567-3, hft.

Sexualpolitiska nyckeltexter är en sammanställning utdrag ur svenska historiska källor från de senaste 400 åren. Ett hundratal källtexter har varvats med förklarande och kommenterande texter skrivna av historieforskare. På 500 sidor rymmer källtexter kring ett stort antal ämnen. Här behandlas centrala sexualitetshistoriska teman såsom hor, tide-lag, våldtäkt, utomäktenskapliga barn, preventivmedel, pornografi, sexualupplysning, prostitution, sterilisering och abort. Men boken innehåller också spännande texter om mer oväntade ämnen såsom svensk kolonialism i Sápmi, bordelldiktning, kvinnorörelsens sedlighetsideal, vulvasmärta, 1920-talets primitivism och ”den svenska synden”. Här finns en riklig palett med idéhistoriskt högintressanta texter. Bara ett exempel är Gustaf III:s barnamordsplakat från 1778 som förefaller genomsyrat av en ny konsekvensetik i nyttotänkandets anda. Den ”upplyste” monarken försökte skydda ogifta mödrar från omgivningens fördömande och straff med hänvisning till att detta var bästa sättet att minska antalet spädbarnsmord.

Många av källtexterna är i sig själva fängslande läsning, men som läsare är man ofta frestad att först läsa forskarkommentaren som i boken placerats efter respektive källutdrag. De förklarande texterna ger den kontext läsaren behöver för att förstå vad han läser, i vilket sammanhang källan hör hemma och hur källorna kan tolkas och förstås. Kommentarna är skrivna av svenska historieforskare som var och en får skriva om sitt eget specialområde. Det här greppet har resulterat i koncisa (7–10 sidor) och tillgängliga texter som ändå präglas av klarhet och skärpa. Lästa för sig bildar kommentarerna en lättläst introduktion till mycket av den forskning som gjorts inom det sexualitets-historiska fältet i Sverige. Boken kan därför med fördel användas inom undervisning, inte bara som källsamling utan också som översiktsverk och lärobok. De ömsom kittlande, ömsom förfärande källutdragen och de väl-

skrivna forskarkommentarerna gör också boken intressant, läcker och underhållande för en bred allmänhet.

Begreppet nyckeltext i rubriken har tolkats brett. Bara en del av de valda texterna är sådana som i sig själva spelat en viktig roll för att befästa eller förändra samhälleliga normer, medan andra tagits med i volymen mer för att de är beskrivande eller representativa för en större debatt. De citerade texterna ger också sammantaget en bra bild av vilka olika källmaterial som finns tillgängliga för historikern från olika århundraden. Från 1600- och 1700-talet återges bland annat lagtexter, rättsprotokoll, reseberättelser och visor; från 1800-talet skönlitteratur, tidskriftsartiklar och upplysningslitteratur; och från 1900-talet statliga utredningar, debattböcker, reklamaffischer och en t-tröja.

Bokens titel är ändå väl funnen. Här handlar det nämligen uttryckligen om svensk sexualpolitik och inte om vad svenskarna under olika tidsepoker gjort i sängkammaren. Sexualpolitik som begrepp står för försöken av stat, kyrka, läkare, politiker och aktivister att sätta in åtgärder, reglera, reformera, disciplinera och liberalisera det som under olika tider utpekats som hotfullt, problematiskt eller oacceptabelt. Redaktörerna placerar också i sin inledning stadigt in bokens perspektiv i en socialkonstruktivistisk tradition. Fokus är på sexualitetens föränderliga kulturella praktiker och innebörder samt hur de formulerats i tal och skrift. Antologins breda upplägg med källtexter från 1600-talet fram till 2000-talet ger också en belysande överblick av hur problemformuleringarna växlat över tid och hur löst sambandet varit mellan sexuell praktik och sexualpolitik. Då man på 1600-talet uppfattade tidelag och sex med övernaturliga väsen som hot mot samhällsordningen blir till exempel våldtäkt först mot slutet av 1900-talet utpekat som en verklig samhällsfara.

Saknas något i volymen så är det kanske ett perspektiv bortom det nationella i forskarkommentarerna. Sverige framstår här onödigt mycket som en värld för sig. Några av bokens texter antyder att den sexualpolitiska diskussionen i Sverige under 1800-talet följde efter och reagerade på diskussioner i de större kulturländerna. Men i något skede verkar den

svenska sexualpolitiska debatten gå ”förbi” och lägga sig i tåten för liberalisering och ”modernisering”. Den här svenska sexualpolitiska särarten antyds i flera av bokens texter men tas inte upp till kritisk diskussion. Inom ramen för korta textanalyser kan man kanske inte heller kräva detta, men boken som helhet väcker frågor kring den nationella självbilden av Sverige som ”annorlunda” och ”en föregångare” på sexualpolitikens område. De källtexter som valts ut från 1800- och 1900-talen representerar också till stor del liberala reformsträvandena, historiens ”vinnare” om man så vill, men författarteamet har lyckats skapa en rätt god balans genom att också inkludera texter som uttrycker de ”förlorande” konservativa ståndpunkterna. Boken bjuder alltså inte minst på många tacksamma uppslag till reflektion och vidare diskussioner.

Anders Ahlbäck,
Åbo Akademi

Michael Azar: *Amerikas födelse. Korset, guldet och svärdet i Nya världen*. Stockholm: Leopard, 2015. 217 s. ISBN 978-917-343-499-7, hft.

De spanska erövrarnas första intryck av de folk de mötte i Mexiko var inledningsvis lika förundrande som positiva; det rörde sig, skrev Cortés 1520 till kejsaren i Spanien, om folk som levde under förhållanden som på många sätt liknade dem hemma i den gamla världen. De bodde i välorganiserade städer, de levde under ordnade och i det närmaste civiliserade villkor. De hade väl fungerande marknadsplatser, sina egna riter och ceremonier, de producerade sina egna böcker och hade en hierarkisk samhällsordning i vilken spanjorerna kunde känna igen sig. Skönheten i estetiska alster imponerade stort och ansågs till och med överträffa vad européer kunde åstadkomma, vilket bland annat Dürer vittnade om. Ett folk med sådan grad av intelligens och ordning borde inte vara svårt att övertyga om de kristna sanningarna. Men det fanns en baksida: de var ändå hedningar, de ägnade sig åt människooffer och andra för européerna upprörande och avskyvärda seder, vilka skulle komma att rättfärdiga erövringen och dess medel och metoder. Det var således från början en kluven syn som rådde.

Trots förundran och fascination innebar erövringen av såväl de långt enklare samhällena i den karibiska övärlden som av civilisationerna på fastlandet ett enormt våld och övergrepp på de inhemska folken: utrottningsaktioner, slaveri och tvångsarbete, massakrer på de som inte underkastade sig den spanska kronan och kristendomen (till vilket kom den massdöd som olika importerade sjukdomar innebar). Erövringens och kolonisationens våld och död kom därför tidigt att möta kritik. Redan 1512 utfärdades de första lagarna för att komma till rätta med de värsta övergreppen; krig fick således inte inledas utan att ett ”erbjudande” om att ta till sig kristendomen först lästs upp (på spanska), men om detta avvisats var kriget rättfärdigt och indianerna kunde tas som slavar. Cynismen i det hela påtalades redan i samtiden.

Diskussionen om erövringen, koloniseringen och hur kristendomen skulle införas kom att vara i många decennier och i takt med att kritiken mot dess former tilltog, inte minst genom dominikanermunken Bartolomé de Las Casas ihärdiga och livslånga kamp mot missförhållandena och orättvisorna, kom synen på indianerna att förändras. Ju mer och skarpare kritiken från Las Casas blev, desto starkare blev motreaktionen. Det alltmer passionerade försvaret av konkvistadorernas handlingar hade som en viktig förutsättning en långtgående svartmålning av indianerna. Redan mot slutet av 1520-talet hade den nämnda positiva bilden av aztekerna förbytts till en alltmer entydigt negativ och förkastande attityd: det rörde sig nu om kannibaler, sodomiter, avgudadyrkare, kort sagt barbarer som stod utanför allt vad civilisation och samhälle hette. Mot sådana var alla medel tillåtna; följaktligen stod konkvistadorerna ovan all kritik, deras handlingar var helt enkelt välgärningar, nödvändiga för att utrota barbariska seder, bibringa hedningarna den rätta läran och därigenom rädda dem från sig själva.

Las Casas var inte ensam om att kritisera missförhållandena. Såväl påvemakten som kejsaren Karl I och spanska lärda som Francisco de Vitoria i Salamanca var kritiska mot många av de metoder som praktiserades i den nya världen; för att erövringen och kristnandet skulle vara legitimt fick det inte ske hur som helst, tvärtom fanns det en *jus gentium* (folkens rätt) att ta hänsyn till. Enligt Vitoria hade spanjorerna ingen rätt att

bestjåla amerikanerna på deras land eller förslava dem, de kunde inte heller tvingas till tro, och påven hade ingen rätt att förlåna spanjorerna (eller portugiserna i fallet Brasilien) deras land; däremot fick de inte hindra spanjorerna rätten att färdas fritt eller att predika kristna idéer. Vitoria och än mer Las Casas kunde i mycket finna stöd hos kejsaren, som för sin del med lagar och regler önskade upprätthålla kronans makt och rätt gentemot alltmer självsvåldiga konkvistadorer, vilka i sin tur ogillade den avlägsna kronans centraliseringssträvanden. En av dessa konkvistadorer var Bernal Diaz del Castillo, som på ålderns höst mindes och skrev om sin del i erövringen, i mycket för att försvara sin grupps intressen gentemot mot såväl kritiker som Las Casas som kejsarmaktens ansträngningar.

Debattinläggen om den spanska erövringen under några decennier runt 1550 var många, med kulmen i den debatt eller snarare förhör som ägde rum under halvannat år i Valladolid i Spanien år 1550–51 och där Las Casas åsikter ställdes mot aristotelikern Juan Ginés de Sepúlvedas ytterst negativa uppfattningar om indianerna (de båda möttes dock aldrig). Till skillnad från Las Casas många decennier i olika delar av världet hade Sepúlveda aldrig varit i den nya världen, vilket inte hindrade honom från att karakterisera indianerna som den värsta sortens avskum mot vilka alla medel var tillåtna; det rörde sig om fega och omänskliga individer, ”naturliga slavar” i Aristoteles mening. Detta tillbakavisades helt av Las Casas; för honom besatt alla människor, även i mindre komplexa samhällen som i Karibien och norra Mexiko, samma förhållanden, samma intellektuella egenskaper och samma möjligheter att ta till sig det kristna budskapet, vilket dock måste predikas med fredliga metoder. I den utsträckning som deras seder ändå kunde förefalla främmande och barbariska, påminde han om hur människor på den iberiska halvön själva en gång var barbarer (att Las Casas ska ha förespråkat att ersätta indianer med slavar från Afrika är för övrigt en från spanskt håll gärna sedd men felaktig föreställning; svarta slavar fanns i Västindien före hans ankomst och när slave-riets grymheter och ursprung gick upp för honom tog han starkt avstånd från det).

Om dessa diskussioner och debatter har Michael Azar skrivit en initierad och spännande essä. Den spanska kronans försök att

reglera kolonisationen, Vitorias lärda utläggningar om alla folks rättigheter, indianernas inkluderade, påvemaktens interventioner liksom debatten i Valladolid uppmärksammas på förtjänstfullt sätt. Detsamma gäller såväl den spanska som kristna bakgrunden till erövringen och missionen. Sepúlvedas uppfattningar diskuteras, liksom Las Casas långa verksamhet – om än kortfattat, men begripligt i ljuset av hans långa och flitiga författarskap, där ett tema dock var genomgående: den orättfärdiga behandling som indianerna utsatts för och som ledde till att han i slutet av sitt liv rentav menade att spanjorerna skulle dra sig tillbaka.

Azar betonar att studien inskränker sig till att behandla den spanska sidans argument, inte indianernas reaktioner på förloppet. Det är gott så, berättelsen om hur ett imperium som på höjden av sin makt på detta sätt rannsakar den egna politiken är lika fascinerande som beklämmande läsning; turerna är många och för det mesta skiner rättfärdigandet av den egna politiken bara alltför tydligt igenom. Samtidigt hade någon liten uppmärksamhet kanske kunnat ägnas åt de senaste tjugo årens ”new conquest history” (Matthew Restall), som givit nya och omvälvande insikter om hur erövringen gick till, där indianska skrifter och piktografiska manuskript kunnat tolkas genom nya filologiska rön och kännedom om de aktuella språken, där tidigare ignorerade gruppers roll (svarta, kvinnor och inte minst de enorma mängderna indianska allierade) framhävts och där på många sätt de inhemska egna uppfattningar i viss utsträckning kunnat tolkas. Samtidigt har därigenom omfattningen av koloniseringen och ”inskriftionen” av indianernas själar även reviderats och ifrågasatts.

Att denna nyare historia om erövringen emellertid saknas avspeglas även i att den litteratur som används i många fall är förvånansvärt ålderstigen – tjugo år är mycket på detta område där en mängd missuppfattningar fortfarande är förhärskande, menar Restall. Så saknas verk av författare som Cristián Roa-de-la-Carrera, Jorge Cañizares-Esguerra och José Rabasa liksom av Rolena Adorno, främst hennes *The polemics of possession in Spanish American narrative*, och nämnde Matthew Restall, särskilt *Seven myths of the Spanish conquest*.

Möjligen är detta orsaken till att en del gamla föreställningar, den lofvärda intentionen

nen till trots, fortfarande spökar. Så kunde vikten av spanjorernas mängder av inhemska allierade lyfts fram mer, något som senare års forskning, inte minst tolkningen av indianska skrifter, betonat starkt. Det handlade inte bara om ett fåtal spanjorers överlägsenhet; tusentals för att inte säga tiotusentals indianer stred i olika sammanhang tillsammans med spanjorerna. Så var erövringen av Guatemala i hög grad ett verk av indianska konkvistadorer! Det gäller även det lite slentrianmässiga påpekandet av spanjorernas överlägsenhet vad gäller teknologi, organisation och kommunikationsmedel, saker som alla problematiserats på senare år. Övrigt är även att den gamla föreställningen att spanjorerna ska ha betraktats som gudar, vilket ska ha förklarat indianernas påstådda passivitet, inte alls ifrågasätts eller problematiseras, trots att den uppfattningen inte finns belagd förrän ett par decennier efter erövringen av Mexiko, saknas i tidiga inhemska källor och tycks ha lanserats av franciskanermunkar och har övergivits av nyare forskning (se exempelvis Ross Frank i *Dispositio* 1989 och Camilla Townsend i *American historical review* 2003).

Må så vara. Debatten i Valladolid är väl värd att uppmärksamma (och har för övrigt även blivit film). Den skiftande synen på de nya folk som spanjorerna mötte är fortfarande högaktuell och det är inte svårt att hitta paralleller i våra dagar. Det gör att detta är en viktig och angelägen bok, en fascinerande berättelse om inte bara en av de avgörande händelserna i modern historia utan även om intellektuella krumbukter för att försvara skiftande positioner, liksom om hur vi betraktar och behandlar det för oss främmande. Och Las Casas är värd att påminna om.

Bosse Holmqvist,
Stockholms universitet

Staffan Bergwik, Michael Godhe, Anders Houltz & Magnus Rodell (red.): *Svensk snillrikhet? Nationella föreställningar om entreprenörer och teknisk begåvning 1800–2000*. Lund: Nordic Academic Press, 2014. ix+235 s. ISBN 978-918-735-124-2, inb.

Antologin *Svensk snillrikhet? Nationella föreställningar om entreprenörer och teknisk begåvning 1800–2000* beskriver och brottas med det författarna kallar ett ”repetitivt

kluster av idéer” kring svenskhet, teknisk begåvning, entreprenörskap, företagande och modernitet. Inledningen anlägger en ifrågasättande och uppfriskande ton – dagens ”aningslösa” forskningspolitik sägs genomtyras av detta repetitiva kluster av idéer som i sin tur reproducerar en förenklad förståelse av sambanden mellan tekniska snillen, framgångsrika företag och nationsformering. Istället vill antologiförfattarna med de många olika bidragen historisera detta idékomplex; visa hur det tagit sig uttryck under olika tidsperioder och i olika kontexter. Målet är att identifiera historiska förskjutningar i dessa föreställningar, gradskillnader i ett över tid förgrenat men sammanhållande system av idéer. Ambitionen är att vara problematiserande och dekonstruerande, vilket inte tillhör vanligheterna när sådana frågor diskuteras i forskningspolitiska sammanhang.

Resultatet har blivit en brett upplagd antologi med många intressanta, välskrivna och läsvärda bidrag som ger konkretion och sammanhang åt de aktörer och situationer i vilka idéerna om svensk snillrikhet kommit till uttryck. Upplägget är person- och företagsorienterat, vilket kanske blir nödvändigt, då det kluster av föreställningar som studeras i mångt och mycket placerar den geniale (manlige) individen i centrum. Vi stiftar bekantskap med bland andra Gustaf Dalén, Ivar Kreuger, Alfred Nobel, Carl Wilhelm Scheele och Carl von Linné, och sättet på vilket dessa personer, eller snarare representationerna av dessa personer, använts i olika syften. De har fungerat som resurser (retoriska, pedagogiska, ideologiska) för att saluföra Sverige genom spelfilmer, formerna nya akademiska discipliner, fostra skolbarn och generera samförstånd kring och entusiasm för, nationens pågående modernisering. Resonemangen om samproduktion passar här väl in och belyses skickligt genom de olika bidragen. Emma Nygrens och Ulf Larssons texter om Ivar Kreuger och Alfred Nobel visar också hur bilden av dessa personers genialitet var, eller med tiden blev, mångbottnad, vilket också influerat deras eftermälen. Thomas Kaiserfelds bidrag visar likaså att gestaltningen av ingenjörer i svensk spelfilm ändrat karaktär under 1900-talet. Om de under den tidigare delen av 1900-talet stod som symboler för nationens framåtskridande, fick de senare personifiera modernitetens baksidor. Exemplet ovan ger antydningar om att de mer stereotypa bilderna av

svenska tekniska snillen både förändrats och samexisterat med andra bilder, vilket flera av bidragen kommenterar. Några av bidragen lyfter också fram hur berättelserna om entreprenörer och framgångsindustrier varit tydligt könade, ett resonemang som utvecklas i bland annat Staffan Bergwicks analys av meningsproduktionen om Gustaf Dalén.

En svaghet i antologin är dess ojämna tidsmässiga täckning. Om syftet är att historisera ett idékomplex som började anta tydliga konturer under slutet av 1800-talet, och som sedan befästs och reproducerats fram till våra dagar (som titeln på boken anger), hade fler empiriska studier behövts för tiden efter andra världskriget. Här blir det påfallande tunt och det känns synd att mediernas och forskningspolitikens genomgripande förändringar sedan 1950-talet nästan inte alls behandlas. Dessa har utgjort viktiga förutsättningar för hur idéer om innovationer och entreprenörskap uttryckts under senare årtionden, samt för hur det ”svenska” relateras till en global kunskapsekonomi. Istället ligger fokus på de äldre så kallade snilleindustrierna och deras representanter, ofta löst kopplat till en diskussion om moderniseringen av Sverige. En annan svaghet är avsaknaden av en integrerad analytisk tråd genom boken. I både inledningen och den avslutande efterskriften finns försök att skissera en sådan, men det genomsyrar inte de enskilda kapitlen som istället ibland känns staplade efter varandra. Det kritiska anslaget i inledningen följs bara delvis upp, och istället avstår flera av författarna explicit från att värdera medieringen av svensk snillrikhet, och från att försöka förklara varför dessa förenklade resonemang ändå varit så livskraftiga.

Slutligen återstår ändå en fråga som läsaren aldrig får svar på – varför har idéklustret om svensk teknisk begåvning, snillrika entreprenörer och framgångsrika industrier bibehållit sin kraft? För även om det ändrat form, vilket boken tydligt visar, finns det enligt boken ändå kvar. Kanske finns inget tydligt svar att ge, men en fördjupande diskussion kring möjliga svar hade ändå varit intressant att ta del av. Internationella jämförelser tar boken inte upp, men inte heller jämförelser med framlyftandet av andra yrken och grupper – politiker, kulturpersonligheter, idrottsutövare – i rollen som samhälls- och kultur- och nationsbärare. Detta hade kanske kunnat bidra till att hitta jämförelsepunkter som kunnat ge lite

bättre stadga åt försöken att historisera ett 200-årigt idékomplex.

Men allt kan inte rymmas i en bok, och denna är ändå så intresseväckande och lätt-tillgänglig att den förtjänar en läsekrets utanför de idé- och teknikhistoriska diskussionerna, särskilt i sammanhang där den har potential att göra mest nytta; de forsknings- och innovationspolitiska.

Jenny Eklöf,
Umeå universitet

Tim Berndtsson, Annie Mattsson, Mathias Persson, Vera Sundin & Marie-Christine Skuncke (red.): *Traces of transnational relations in the eighteenth century*. Acta universitatis upsaliensis, Uppsala studies in History of Ideas 47, Uppsala: Uppsala universitet, 2015, 184 s. ISBN 978-915-549-265-6, hft.

1700-talet är rikt på kulturella utbytesrelationer vars studium äger potentialen att problematisera en inom svensk historisk forskning fortfarande vedertagen metodisk nationalism. Med detta menas en tendens att ta nationalstaten(s gränser) – i fallet Sverige först ett resultat av 1905 års unionsupplösning – som utgångspunkt för undersökningen av historiska fenomen och som matris för deras tolkning. Därför utlovar det föreliggande bandet relevant läsning. Utan att inleda läsaren i alltför mycket teoretisk och metodisk spekulation är det ändå viktigt att poängtera publikationstitelns koncept ”transnationell” och att man kan fråga sig när i historiografin det är meningsfullt att använda termen. I tiden före den klassiska nationalstatens tillkomst, i regel 1800-talet, kan det vara svårare att hävda att något ”nationellt” överskrids, då det ju ännu inte finns. Med Harald Gustafsson skulle man vilja säga att konglomeratstaten där olika kulturella uttryckssätt blandas (så som under stormaktsperioden och delvis fram till 1815 mellan Finland, Estland, de tyska provinserna och de försvenskade danska landskapen) utgör normalfallet i alla fall fram till det ”långa” 1700-talets slut. De fenomen som lyfts fram i den transnationella historieskrivningen, kulturella kontaktzoner där språk, religion och seder bryts, där blandäktenskap, hybridisering och instanser för kulturell överföring så som tolkning och översättning utvecklas, tillhör normaltillståndet, inte

undantaget. När författarna således ger sig på jakt efter ”spår av” transnationella förbindelser (så som man letar efter spår av nötter i en sockerkaka) så är det egentligen dessa förbindelsers väsen som determinerade förhållandena långt in på 1800-talet. I själva verket förhåller det sig alltså tvärtom: kakan är det transnationella, ”spår av nationell inkapsling” (en möjlig inversion av ”transnationella relationer”) går knappt att hitta.

Recensenten gissar, för tyvärr är den teoretiska och metodiska diskussionen kring termen underexponerad, att ”sökandet efter spåren” ödmjukt betecknar ett långsamt avkastande av nationen som tolkningsnorm och att man istället vill ägna sig åt något som överskrider den, vilket ligger i förledet ”trans”. Men varför egentligen inte ”internationell” och varför inte då direkt globalhistoria? ”Traces of global relations”? Det skall medges att en sådan titel kanske inte flyter lika bra och kanske hävdar för mycket, men det finns anledning att återvända till dessa principiella reflektioner. För vad kan dessa (potentiellt allergiframkallande) spår belysa som en mer ”traditionell” utgångspunkt inte kan? I inledningen sägs det att de teoretiska utgångspunkterna har inspirerats av just globalhistorien, postkoloniala idéer samt kulturell överföring. Ett ”transnational leitmotiv” kan bidra till att undergräva föreställningar om upplysningen som ett monolitiskt fenomen. De enskilda bidragen äger dock mer eller mindre potential att främja denna lovärda ambition. Först ut är Philip Sargeants skildring av Sir Robert Walpoles nordiska utrikespolitik i förhållande till Östersjöregionen kring mitten av 1700-talet. Sargeant behärskar sina historiska källor väl och delar in kapitlet pedagogiskt i termer av morötter och piskor som britten vid behov kunde använda sig av. Bilden av geografiska makroregioners ställning i en gryende världspolitik blir uppenbar, hur strategiska överväganden lika mycket som personliga nätverk spelar in i struktureringen av maktens utövande. Fredrik Kämpe ägnar sig åt ett annat diplomatiskt spel, det som en mindre, neutral sjömakts som Sverige gav sig in på i förhållande till handelsjöfarten i Medelhavet. Därvid behövdes särskild kompetens i förhandlingarna med berberstaterna i Norra Afrika. Genom att studera källorna i det så kallade Konvojkommissariatet lyckas Kämpe att teckna en bild av

utmaningarna och lösningarna i ett komplext samspel där kulturella, ekonomiska liksom politiska och religiösa faktorer vägdes in och där det personliga aktörskapet tillkom en signifikant ställning. Karin Berner undersöker i sitt bidrag om Sven Agrells och Jacob Jonas Björnståhls dagböcker, anteckningar och brev från Konstantinopel hur gemenskaper formades i mötet med den (ottomanske) Andre, om och hur det var möjligt att överskrida gränser mellan kulturer. Genom att kontrastera de båda skildringarna kan man spåra förändringar över tid, från det tidiga till det sena 1700-talet. Anna Backmann öppnar med sitt kapitel om den akademiske ridmästaren Johan Leven Ekelund vid Uppsala universitet ett fönster mot praxisorienterad kunskapsöverföring. Konsten (i skillnad till vetenskapen om) att rida och att sköta om hästar var uppenbarligen ett ”know-how” bland hästmänniskor i hela Europa som inte primärt kommunicerades i skrift och vars institutionalisering ännu var flytande. Inom denna praxisbaserade ”epistemiska gemenskap” (Holzner) som konstituerades i mötet mellan människa och djur, rörde sig Ekelund över kulturella och språkliga barriärer. Kodningen av mat som en av de främsta identitetsskapande markörerna och ställningen av ”nationalrätter” i kulturella överföringsprocesser undersöks av Helga Müllneritsch. Recepten speglar en ”Verschriftlichung des Lebens”, där vardagslivets praktiker kodifieras och på så sätt, i förtäta, formelmässigt skick kan migrera mellan matkulturerna. Tim Berndtssons kapitel om Wildes mångbottnade revision av Puffendorfs svenska historia faller ur den tematiska ramen. Det är svårt att här se länken till bandets transnationella tema annat än i det intressanta faktum att svensk rikshistoria kunde skrivas av till Sverige invandrade historiker som en konsekvens av den tidigare nämnda logiken i den tidigmoderna konglomeratstaten. Samtidigt sporrar läsningen också till reflektionen att historiografi (alltid?) är politiskt laddad och att dess (semiotiska) mening konstitueras i mötet med andra (nationers) historiografier. Denna mening kunde och kan mobiliseras i olika syften. Vera Sundin analyserar Hedvig Charlotta Nordenflychts kärleksbegrepp mot bakgrund av den franska *précieuse*-traditionen och företar en nödvändig precisering av konceptet som visar att 1700-talet öppnade för en omförhandling av känslor och könsrelationer.

De flesta av bidragen demonstrerar att det alltid lönar sig att skriva om svensk historia från ett utanförperspektiv och att 1700-talet aldrig slutar fascinera. Sargeant lyckas visa att den nordiska dimensionen i 1700-talets europeiska maktpolitik var ytterst relevant för de stora makterna. Kämpes kapitel illustrerar det svenska aktörskapet i överlappningen mellan ekonomiska och politiska intressen i en annan av de europeiska makroregionerna. Berner och Backmann förflyttar oss in i tanke- och kunskapsvärlden hos svenska individer som rörde sig över stora geografiska områden mellan Europa och Asien. Müllneritsch påminner oss om hur även till synes vardagliga rätter som en engelsk roastbeef äger kulturöverskridande drag. Hos Berndtsson och Sundin står begrepp i centrum för textanalysen av både skön- och facklitteratur. Sammantaget saknar recensenten dock den röda tråden av teoretisk och metodisk reflektion kring det transnationella. Berner lanserar åtminstone Pratts koncept av ”kontaktzonen” i sin analys av Konstantinopel som kulturell smältdegel. Men i övrigt måste vi gissa oss fram till eller nitiskt leta efter de ”spår” av transnationella förbindelser i kakan som titeln utlovar. Med samma nit hade några av författarna kanske även kunnat göra fynd i den aktuella svenska sekundärlitteraturen, till exempel Joachim Östlunds forskning om Medelhavet och slavhandeln, årsboken *Sjuttonhundratals* från 2011 som innehåller en noggrann analys av Nordenflychts begrepp ”resemblance” som en ingrediens i valfrändskapets konferensband *Europa und die Türkei im 18. Jahrhundert* (2011), där ett bidrag utförligt (och även teoretiskt) diskuterar Björnståhls svävande tillstånd mellan kulturell alienation och appropriation.

Andreas Önnerfors,
Göteborgs universitet

Anders Burman: *Pedagogikens idéhistoria. Uppfostringsidéer och bildningsideal under 2500 år*. Lund: Studentlitteratur, 2014. 296 s. ISBN 978-914-407-776-5, inb.

Det är inget lätt företag som Anders Burman gett sig i kast med. En framställning om pedagogikens idéhistoria måste klarlägga centrala tankar hos de flesta av västerlandets stora filosofer (österlandets motsvarigheter

brukar vi tyvärr skynda förbi med några pliktskyldiga meningar i framställningar av detta slag). Platon och Aristoteles ska med, Thomas från Aquino och Locke och Rousseau likaså, och vidare Dewey och Heidegger och Habermas. Därtill kommer en rad namn som nästan enbart dyker upp i den här sortens framställningar, som Fröbel och Freire. Men den vidare historiska bakgrunden får inte glömmas bort och inte heller själva skolinstitutionernas förändringar genom årtusendena.

Burman har gjort ett gediget arbete. Det finns småsaker att gnälla om, alltifrån hanteringen av förhållandet mellan tänkaren Sokrates och tänkaren Platon i antikkapitlet till frånvaron av både New Public Management och debatten om ”back to basics” (eller flumskolan) i det avslutande, lätt uppgivna avsnittet om nyliberalism och pedagogisk specialisering. Men en sådan exercis skulle enbart vara tröttande och skymma huvudintrycket att detta är en bok som fyller sin huvuduppgift väl.

Burman har med viss rätta lagt tyngpunkten på idéerna och inte institutionerna. Detta deklarerar han redan i inledningen, där han ställer vad han kallar de pedagogiska tankarna i centrum. Det är vissa centrala drag i dessa tänkares idévärld som han vill koncentrera sig på, säger han, nämligen deras samhällsuppfattning och i synnerhet deras bild av utbildningssystemet, deras människosyn, deras uppfattning av kunskapen och slutligen hur de tänker sig att denna kunskap ska kunna erövas av unga människor.

Det är ett gott schema som han klokt nog inte slaviskt följer. De intressanta och inflytelserika idégivarna lägger tyngdpunkten mycket olika. För några är de pedagogiska tankarna helt underordnade en teologi om synd och nåd som hos Luther, för andra är de infogade i föreställningen om människans naturliga godhet som hos Rousseau. Dewey, som behandlade pedagogiken som en del av filosofin, kom efter hand att se den som filosofins allra viktigaste gren och som en stöttepelare för demokratin.

En av de senaste århundradenas stora stridsfrågor gäller om skolan framför allt ska förmedla ett klassiskt bildningsarv eller sträva efter en förnyelse som har som yttersta mål att förbereda de unga för ett samhälle som befinner sig i ständig förändring. Den första ståndpunktens företrädare kan lätt framstå

enbart som utvecklingens eviga, alltid lika trista nej-sägare eller rena bakåtsträvare som automatiskt förespråkar skolan ”som den var förr” eller åtminstone som den var när de själva var elever i den. Men det finns också sådana som i strävan att finna en tidlös typ av vetande blir reformatorer i stor stil i sin samtid. Wilhelm von Humboldt är ett paradigmexempel. Det utbildningssystem som han växer upp med finner han förstockat och vill därför göra om det från grunden. Mönstren finner han framför allt i det klassiska Grekland. Humboldt blev en skol- och framför allt en universitetsreformator i den stora stilen. Det är en annan sak att verkligheten aldrig kom att likna hans ideal. Det universitet som han gett avgörande idéer till utvecklades på ett helt annat sätt än han tänkt sig.

Den mer regelrätt konservativa synen på skolan och dess kunskapsstoff kommer sällan till synes i böcker som denna. Ett viktigt undantag i Burmans bok utgör Hannah Arendt som frankt deklarerar att ”det förefaller mig som om konservatism, i bemärkelsen att bevara, är det väsentliga i utbildningsarbetet”.

Arendt tillhör den minoritet kvinnor som över huvud taget nämns i ”Pedagogikens historia”. Burman beklagar snedfördelningen redan i sin inledning men betonar – med rätta – att det är ogörligt att upprätta en balans utan att framställningen blir historiskt felaktig. Utbildningen har som så mycket annat länge förblivit ett ämne för män. Burman framhäver i sin framställning de kvinnor som faktiskt kommit till tals, alltifrån Christine de Pisan via Mary Wollstonecraft till Ellen Key, Maria Montessori, Simone de Beauvoir och Martha C. Nussbaum. Den jag dock saknar här är Aspasia, en av de inflytelserikaste sofisterna.

Sammantaget har Anders Burman skrivit en lättläst, välbalanserad och användbar Pedagogikens historia.

Sven-Eric Liedman,
Göteborgs universitet

Anders Burman (red.): *Den reflekterade erfarenheten. John Dewey om demokrati, utbildning och tänkande*. Stockholm: Elanders, 2014. 217 s. ISBN 978-918-606-997-1, hft.

Antologin, skriven av pedagoger, filosofer och idéhistoriker, innehåller många olika och ibland motstridiga läsningar av Dewey.

Anders Burman har på ett förtjänstfullt sätt klarat av den krävande uppgiften att skriva ett inledningskapitel som omfattar alla bokens teman. De motstridigheter och spänningar som antologin vittnar om beror säkert på att, som Burman påpekar, Dewey låter sig förstås på många olika sätt. Detta inte minst för att han ofta tar avstånd från förenklingar och vill påvisa komplexa samband mellan fenomen och därför heller inte låter sig beskrivas på något enkelt sätt. Inte minst för moderna, analytiskt sinnade filosofer är detta ett ovanligt grepp: att inte analysera fenomen i minsta beståndsdelar, utan i stället lyfta blicken och betrakta helheten och sammanhanget. Dewey är intresserad av mångfacetterade relationer snarare än enkla kausalsamband, och trogen sin hegelianska bakgrund vill han visa hur till synes motsatta begrepp förutsätter varandra (frihet och disciplin, samhällsnytta och personlig utveckling, ämneskunskap och kritiskt tänkande, kropp och själ, fakta och värde osv.) Detta kan uppfattas som en balansgång där han svajar mellan ytterligheter och enstaka citat kan därför användas till att stöda vitt skilda uppfattningar. Exempelvis kan man konstatera att hans uppfattning att frihet och disciplin förutsätter varandra tidigt uppfattades som stöd för en sorts *laissez faire*-uppfattning, medan han senare tog avstånd från denna tolkning som varandes ett missförstånd. Som Burman påpekar: ”När det omgivande samhället förändrades fick även [Deweys] idéer en delvis annorlunda laddning” (24).

Dessa spänningar återspeglas även i antologin. Exempelvis uppmärksammar Burman Deweys åsikt att disciplin och frihet förutsätter varandra, men samtidigt ger han uttryck åt den allmänna uppfattningen att frihet innebär avsaknad av disciplin och att lärarens roll är oviktig: ”Kort sagt får läraren [hos Dewey] närmast rollen som katalytisk agent som stimulerar och eventuellt påskyndar eller styr barnens naturliga händelseförlopp och läroprocesser” (30). Samma spänning föreligger i Niclas Månssons bidrag, där frihet och disciplin beskrivs i termer av ambivalens och till och med motsägelse, snarare än, som hos Dewey, som internt relaterade till varandra.

En liknande spänning kan anas i Burmans beskrivning av förhållandet mellan barnets växande och skolans uppgift att fostra barnens politiska medborgarskap – medan det

förre är en öppen process verkar det i det senare fallet handla om ett bestämt mål. För att begripliggöra att dessa skolans uppgifter inte konkurrerar med varandra behövs en beskrivning av Deweys uppfattning om samhället stadd i ständig förändring, och den öppenhet som kommer fram i såväl Thomas Englunds, Ninni Wahlströms, Carl Anders Säfströms som Erik Hjulströms bidrag: att Dewey inte anser sig ha svaret på hur samhället bäst ska konstrueras, utan att det är upp till medborgarna själva att bestämma hur de vill att samhället ska se ut. Som Englund understryker: demokrati är för Dewey en etisk konception. Demokrati blir ett självändamål för Dewey för att den ska garantera denna öppenhet, och skolan ska kunna fostra kritiskt tänkande och aktiva medborgare som själva ska kunna forma sin framtid. Därför går det individuella bildningsprojektet och det samhälleliga ansvaret hand i hand. Och som Burman påpekar fortsätter vi enligt Dewey att växa och lära så länge vi lever.

Det mest kritiska inslaget i antologin är Ingrid Carlgrens bidrag. Hon kritiserar Dewey för att mena att allt praktiskt liv innefattas av teorin. Trots sina egna invändningar, som hon fort avfärdar som irrelevanta, menar hon att "Kunskap tycks för Dewey vara detsamma som teoretisk kunskap" som är "fritt svävande". Detta går stick i stäv med det som sägs i många av de andra inläggen, exempelvis menar Jonna Hjertström Lappalainen och Eva Schwarz, i sitt tänkvärda inlägg, att erfarenhet och tänkande för Dewey "springer ur samma livssfär": "Han hävdar uttryckligen att erfarenhet gör en människa till en bättre tänkare" (99). David Östlund, som ger en intressant och informativ bakgrund till Deweys politiska filosofi genom att beskriva hans vänskap med Jane Addams, påpekar att Dewey och Addams kritiserade samtida anspråk på att sitta inne med absoluta sanningar och värden: "Man angrep begrepp som gav sken av att inte ha formats av specifika villkor och erfarenheter i människors liv" (44). Också Englund, i sitt läsvärda inlägg om deliberativ kommunikation, framhåller Deweys betoning av praktisk intelligens och intelligent handlande (69). Och Anne-Marie Körling skriver att "Vad Dewey menar med *learning by doing* är att erfarenheterna måste vara utgångspunkten för tänkandet. Vi lär inte med huvudet utan med våra sinnen" (206). Den tysta erfarenhet, som Carlgren

efterlyser hos Dewey, kunde alltså sägas vara närvarande i de praktiska, sinnliga aspekterna av tänkande och kunskap. Frågan är om det inte är Carlgren, snarare än Dewey, som vill separera de två sfärerna "teori" och "praktik" på ett sätt som är främmande för Dewey, som (i en av de texter Carlgren hänvisar till) betonar att kategoriseringar görs för vissa praktiska ändamål och därför inte kan anses reflektera sakernas metafysiska tillstånd. Leif Östman bidrar med ett illustrativt exempel på ett dylikt missförstånd i sin kritik av kognitivismen och dess cementering av kategorierna "inre" och "yttre".

Sammanfattningsvis kan sägas att boken, trots en viss ojämnhet, ger en varierad bild av Dewey och mycket väl kan läsas som en introduktion till hans tänkande. Till detta syfte lämpar sig inte minst Anders Burmans informativa inledande kapitel mycket väl.

Tove Österman,
Uppsala universitet

Anders Burman (red.): *Hans-Georg Gadamer och hermeneutikens aktualitet*. Stockholm: Excerpt, 2014. 350 s. ISBN 978-918-688-329-4, hft.

Hans-Georg Gadamer's storverk *Wahrheit und Methode* kom ut 1960. Dess bärande idéer hade till en början svårt att få fäste i Sverige. Tyska tänkare tillhörde en mörk, förgångens tid, och nu var det USA som gällde. Humanistisk forskning skulle eftersträva den metodiska skärpa som naturvetenskaperna sedan länge uppnått.

En författare som envetet hävdar att humanistisk forskning inte ska eftersträva någon förlösande, enhetlig metod låg illa till i en sådan konjunktur. Det var bara de modiga avvikarna som förde fram namnet Gadamer i svensk debatt. Kurt Aspelin var en av dem; hermeneutiken var en av de alternativa riktningar som han propagerade för i sin bok *Textens dimensioner* (1975). Men där kom Gadamer ändå i skuggan av strukturalister och semiotiker, och Aspelins favorit var talande nog Paul Ricoeur som på ett sinnrikt sätt förenade hermeneutik med strukturalism.

Horace Engdahls *Hermeneutik. En antologi* (1977) blev den första fullskaliga introduktionen av hermeneutiken på svenska. Hermeneutiken, nu ofta förenad med post-strukturalismen, framstod som en viktig

tankeriktning inom humanistisk forskning. Ett centralt exempel är Anders Olssons *Den okända texten* (1987) som är en brett upplagd undersökning av tolkningsteorier ända från kyrkofäderna till Derrida.

Anders Olsson tillhör också bidragsgivarna till den samling artiklar med Gadamer i centrum som Anders Burman – den outtröttlige antologiredaktören – nu samlat. Olssons bidrag har titeln ”Dröjandets hermeneutik” och handlar om konstens, enkannerligen litteraturens roll i Gadammers verk. Olsson har inte främst *Wahrheit und Methode* i fokus utan en rad senare, mindre verk (Olsson skiljer mellan den tidige, 60-årige Gadamer som skrev sitt *opus magnum* och den senare, betydligt mer årstygde men synnerligen produktive Gadamer). Det är begreppet *Verweilen*, dröjande, som fångar Olssons intresse. Konsten upplöser enligt Gadamer den vanliga, ”utfyllande” tiden och försätter sin läsare i en ”uppfyllande” tid. Genomgående betonar han här som annars kontinuiteten i läsningen och tolkningen av dikt, något som leder till en intellektuell kontrovers på högsta nivå med Jacques Derrida. Derrida framhäver tvärtom diskontinuiteten, och han accepterar inte att konsten verkligen helt skulle upphäva den vanliga tiden. Olsson ställer sig på Derridas sida.

Derrida dyker också upp i Erik Tängerstads artikel, men Derrida och Gadamer får där sällskap av ett tredje namn, Reinhart Koselleck. Både Derrida och Koselleck ifrågasätter Gadammers utgångspunkt att ett samtal, en ”konversation” bygger på en god vilja till ömsesidig förståelse. Gadamer ser denna goda vilja som ett utmärkande drag i västerländsk tradition, ja den yttersta garanten finns i Platons och Aristoteles metafysik. Derrida ifrågasätter korthugget och ganska skarpt denna förutsättning och anar i stället Gadammers egna maktanspråk. Koselleck, en gång Gadammers elev, är betydligt varsammare i sin kritik men ifrågasätter också den grundläggande tolkningsharmonin som Gadamer förutsätter. Han för in den föränderliga historiska verkligheten bortom texterna och dialogerna som en nödvändig komplikation.

Även Bengt Kristensson Uggla spelar i sin artikel ut Gadamer mot en annan tänkare, nämligen Paul Ricoeur som utvecklade en kritisk hermeneutik. Enligt Ricoeur (och Kristensson Uggla) leder Gadammers strikta gränsdragning mellan förklaring och förståelse till

att hermeneutiken riskerar att avgränsa sig från förklaringarnas värld och därmed möjligheten att inte bara förstå utan också ”förstå bättre”.

Kristensson Uggla lyfter liksom Anders Burman – som skriver om Gadammers förhållande till Kant och Schleiermacher – fram att en central kategori hos Gadamer är *Spiel*, ett ord som på svenska motsvarar både lek och spel. Både Burman och Kristensson Uggla talar mer om spel än lek vilket kan ifrågasättas, i synnerhet som den viktigaste inspirationen för begreppet moderna framgång är Friedrich Schiller. Både lek och spel är regelstyrda, men lek är ett något vidare begrepp. Dessutom används ordet ”spel” numera ofta om verksamheter där spelmomentet är reducerat till nästan ingenting (som lottospel).

Burmans i övrigt förträffliga artikel ingår i ett block av texter där Gadammers brottning med olika klassiska filosofiska texter läggs under luppen. På liknande sätt skriver Hans Ruin om Herakleitos, Carl Cederberg om Platon, Charlotta Weigelt om Descartes och den tradition han inleder – allt lärarika studier.

Marcia Sá Cavalcante Schuback skriver om hermeneutikens – och i förlängningen hela filosofins – exil. Tänkandet framstår som en strapatsrik odysse bort ifrån hemmet och till sist, efter många mellanstationer, en återvändo. Så skulle man också kunna se hermeneutikerns pendlande mellan förförståelse och en förståelse som alltid kan ifrågasättas på nytt. Men Gadammers förståelse av filosofins värv är enligt Schuback alltför harmoniserande. Det är svårt att hålla fast vid *paideia*, bildningen, och mer rimligt att tala om *xeniteia*, en främmandegöring eller ett ”av-för-verkligande” som Roland Barthes talar om.

Fredrik Svenaeus tillämpar hermeneutiken på den moderna psykiatrin där man stannar vid diagnosen och där samtalet mellan läkare och patient blir en ren transportsträcka. Den psykiatriska förståelsen ”reduceras till en avläsningsmodell som kategoriserar de mänskliga uttrycken och placerar dem i olika diagnostiska fack”, skriver Svenaeus. Det är långt från det hermeneutiska idealet. Där måste det psykiatriska symptomet alltid *handla* om något. Kunskapen om hjärnans kemi innebär inte att samtalet förlorar sin betydelse.

Andra tillämpningar av hermeneutik bjuder Roland Lysell på genom teaterkonstverket och Kerstin Cassel genom arkeologin. Arkeo-

login är ju ett nytt fält för den gadamerska hermeneutiken: här gäller tolkningen en för- eller utomlitterär verklighet. Det ter sig som en fruktbar möjlighet.

Sammantaget är detta en givande och mångsidig antologi som vittnar om vitaliteten inom Södertörns högskola, till vilken de flesta av bidragsgivarna är knutna.

Sven-Eric Liedman,
Göteborgs universitet

Anders Burman & Lena Lennerhed (red.): *Tillsammans. Politik, filosofi och estetik på 1960-och 1970-talen*. Stockholm: Atlas, 2014. 624 s. ISBN 978-917-389-471-5, hft.

Huvudtiteln på den påfallande gröna boken, *Tillsammans*, torde vara hämtat från Lukas Moodyssons film med samma namn från år 2000. Den filmen ger en både ömsint och karikerad bild av kollektivistiska drömmar och fri sexualitet, teman som delvis behandlas i antologin, bland annat i Lena Lennerheds bidrag om Wilhelm Reich. I redaktörernas inledning konstateras att 1968 blivit en berättelse, en symbol och en projiceringsyta och därtill har årtalet kommit att beteckna en period, nämligen ”de radikala 1960- och 1970-talen”. Avsikten med bokprojektet, bortsett från att skriva om den aktuella perioden, presenteras emellertid inte, inte heller hur urvalet av artiklar gått till. Eftersom de tjugo artiklarna, med några undantag, endast sparsamt kontextualiserar sina respektive teman hade det varit angeläget att i inledningen skapa en förståelse för de sammanhang som var rådande under den aktuella perioden. Men inledningen är kortfattad och presentationen av artiklarna tar upp det mesta utrymmet. Tyvärr saknas också en författarpresentation, men de flesta författarna tycks vara kollegor, idéhistoriker och historiker vid Södertörns högskola.

Redan 2002 namngavs projektet ”Tillsammans” i ett vittnesseminarium vid samtids-historiska institutet vid Södertörns högskola. Personer som varit aktiva under de aktuella decennierna samtalade med Lena Lennerhed och Kjell Östberg angående kulturens politisering, det alternativa livet och kulturen. Dessa vittnesseminarier har pågått sedan 1998 och ett av dem hade den titel som blev rubriken på den bok Kjell Östberg, som i antologin skrivit om proletariseringen, publi-

cerade 2002: *1968, när allting var i rörelse*. Östbergs skrift behandlar på ett mångfacetterat sätt de teman som var aktuella för ”de radikala 1960-och 1970-talen” och genom den sammanhållna berättelsen skapas en förståelse för sammanhanget, en förståelse som glider en ur händerna i den här aktuella antologin. Självkart är själva antologiformatet en del av problemet, men en gedigen inledning kunde som sagt ha lyft projektet.

Redaktörerna framhåller i inledningen att det snarare är idéer och föreställningar som ska presenteras än faktiska händelser, även om också den konkreta historiska situationen måste beaktas. Några artiklar, som Christer Skoglund's inledande artikel om studentrevolten, Kjell Östbergs om proletariseringen och delvis Andrus Ers bidrag, *Kris, terror och besvikelse*, placerar dock händelser inte bara i tiden utan också i rummet, vilket gynnar helheten. Magnus Rodell beskriver i sin artikel om svenska flaggans konkreta men perifera situationer, där anknytningen till temat synes vara måttlig men där tidsaspekten legitimerar skildringen.

I inledningen framhåller redaktörerna att antologin ska ge en perspektivrik och pedagogiskt överblickbar bild av den aktuella perioden. Riktigt vad som avses med pedagogiskt överblickbar i detta sammanhang är oklart. Urvalet är spretigt och de medverkande författarnas intressen och tidigare forskningsinriktningar tycks ha fått styra urvalet till större grad än en i förväg uttänkt disposition av ett stort och omfångsrikt material. När redaktörerna hävdar att nyliberalismens genombrott på 1980-talet fick vänsterupp-svinget under de aktuella decennierna att framstå som en parentes är detta förvisso en riktig iakttagelse ur ett politiskt och inte minst ekonomiskt perspektiv. Samtidigt formades en stor del av en generation, kanske även några av skribenterna, under just denna period, en generation som har tagit plats både på universiteten och inom kulturens område, även om några förvandlat sina vänstersympatier till en slags ungdomens förvillelse och idag trivs bättre i andra politiska sammanhang.

Att läsa de olika artiklarna ger onekligen smakprov på vad som hände under den aktuella tiden. De är välskrivna även om vissa teman tycks motivera sin plats endast kronologiskt, skildrade händelser sammanfaller helt enkelt med den aktuella tidsperioden. Rebecca Lettevalls artikel om atombomben

behandlar huvudsakligen tiden före den aktuella perioden eftersom striden om svenska atomvapen främst utkämpades under 1950-talet, liksom upptakten till det fredspris som 1962 gavs till Linus Pauling. Förvisso fanns skrällen för atombomben kvar och de nedrustningsförhandlingar där Alva Myrdal spelade en viktig roll pågick under 1960- och 1970-talen. Motståndet mot kärnkraft tog samtidigt form, men detta kan kanske betraktas som en annan historia, dock en synnerligen vital sådan. Ytterligare exempel på kronologisk överlappning är Henrik Bohllins artikel "Horisontsammanmältning och paradigmskiften. Gadamer och Kuhns hermeneutiska omtolkningar av vetenskapen". Det hade varit intressant om det idéhistoriska sammanhanget hade fått ett större utrymme eftersom inte minst Kuhns vetenskapssyn fick ett så stort genomslag. Fanns något samband med det aktuella vänsteruppsvinget med dess syn på historiska drivkrafter, eller var det två av varandra oberoende händelser?

Det tidigare nämnda vittnesseminariet handlade främst om kulturens roll inom vänstern. Mycket riktigt behandlas kulturen i sex av artiklarna, varav tre behandlar bildkonsten. Anders Burman skriver i sitt bidrag "Fantasin till makten" om den internationella konstscenen, men också om dess influenser i Sverige. Han berör även konstens och musikens korsbefruktnings inom populär- och konstmusiken. Det vore intressant att ytterligare utreda de sammanhang inom vilket de konstnärliga gränsöverskridningarna ägde rum. Burman antyder bland annat ett samband med den amerikanska kitschen, representerad av Disney och Hollywood. Burmans slutsats är att skeendena inom konstvärlden under 1960-talet resulterade i en utvidgning av konstbegreppet. Christina Zetterlund skriver i sitt bidrag, "Om hantverk och konst vid tiden kring 1970", om hur det konstnärliga skapandet blev till för alla, en slags demokratisering av konstutövandet samtidigt som konstens budskap politiserades.

Min inledande undran kring målsättningen med antologin bortsett från att behandla 1960- och 1970-talen finns med som ett bakgrundsbrus under läsningen. Hur kom till exempel Mark Bassins artikel om det post-stalinistiska sovjetiska 1960-talet eller Niklas Olaisons bidrag om befrielsesteologin i Latinamerika med i antologin? Bidragen i sig är välskrivna, men om syftet att ta med dem i

boken exempelvis var att vidga västvärldshorisonten vill man veta hur de berättelserna är mer relevanta än till exempel berättelserna om den metamorfos som inträffar i Afrika under den samma period.

De tjugo artiklarna är alla lärorika och har alla sina förtjänster. Shamal Kavehs avslutande artikel om nyliberalismen fick mig exempelvis att läsa Foucaults föreläsningar om biopolitikens födelse. Artiklarna hade emellertid kommit till bättre rätt om de hade satts in i ett tydligare sammanhang och givits ett stramare ramverk.

Kerstin Thörn,
Umeå universitet

Anders Burman & Rebecka Lettevall (red.):
Tysk idealism. Stockholm: Axl Books, 2014.
412 s. ISBN 978-918-688-315-7, hft.

För ca hundra år sedan etablerades i motståndsläggret två skilda strategier i relation till den filosofiska idealismen. De analytiska filosoferna gick till ikonoklastiskt angrepp för att en gång för alla radera de idealistiska tankebyggnaderna. I den moderna filosofin skulle man börja om från början. Marxisterna vände sig, trots att lärofadern på äldre dagar ställt sig negativ till filosofin, däremot till de idealistiska systemen för att förstå vad denne hade hämtat därifrån. Vad menade Marx till exempel med "motsägelse"? Vid universitetet började man mer och mer att behandla de tyska idealisterna som rent historiska eller sociologiska studieobjekt. Visserligen kom därigenom tyngdpunkten i forskningen alltmer att förskjutas från filosofin till human- och samhällsvetenskaperna, men studiet av de idealistiska systemen förblev på så sätt någorlunda obrutet fram till våra dagar. – Vilket för oss till *Lychnos* temanummer om tysk idealism i årsboken av 2011. Denna temasektion har glädjande nog återutgivits som en liten tjock bok i pocketformat, vars rondör delvis kan tillskrivas att den har utvidgats med tre nya bidrag: om nyckelbegreppet konstreligion, om användningen av beteckningen senidealism i forskningen samt om en central tankegång i Hegels Fenomenologi. De tidigare artiklarna får förutsättas vara kända för *Lychnos* läsare. Om innehållet kan allmänt sägas att det inte bara är tematiskt utan också kvalitativt mycket varierande. Särskilt förträffligt är

Vesa Oittinens bidrag. En bättre introduktion till Reinholds elementarfilosofi finns mig veterligen inte på svenska. Dessutom förs läsaren ända fram till den aktuella forskningsfronten.

För övrigt så fäster jag mig vid hur redaktörerna i inledningen ger den analytiska filosofin hela skulden för att den tyska idealismen länge negligerades medan ett uppsving enligt dem kan dateras ”från postmodernismens glansdagar och framåt” (34) och förknippas med den kontinentala filosofin. I sin polemiska iver förbiser man att intresset för de tyska filosoferna från ca 1800 bland anglosaxiska analytiska filosofer går minst lika långt tillbaka i tiden, ungefär från och med Charles Taylors hegelbok från 1975. (I det sammanhanget bör nämnas att i den i övrigt så perspektivrika volymen saknas en presentation av en yngre generation analytiska filosofer som har hämtat argument från den tyska idealismen för sina inlägg i den aktuella diskussionen. Förutom den tidigare nämnde Taylor kanske John McDowell är den som har haft störst inflytande.) På postmodernismens skuldkonto – för att fortsätta rättsuppgörelsen – måste å andra sidan skrivas upp att den mer än någon annan tankeströmning i modern tid har medverkat till att diskreditera centrala idealistiska tanke kategorier som tankesystemet, helhetstänkandet och det självständiga och verkande subjektet. Om det är ett återvändande så sker det närmast i enlighet med den modell som har förekommit i den filosofiska debatten inom marxismen, bara det att Marx har ersatts (så grundligt att han enbart nämns i inledningen) av andra referenser, som Deleuze, Foucault och Derrida. I de flesta fall har dock bidragen i den här volymen ett historiskt ärende och många diskuterar faktiskt inte så mycket den idealistiska filosofin. I stället lyfts olika historiska kontexter av större eller mindre betydelse för idealismen fram. Bland dessa kontexter finns givetvis romantiken, som – vilket med filt-penna understryker den nyss nämnda filosofiska distansen – i nyare forskning (Manfred Frank med flera) har ställts i direkt motsättning till de idealistiska systemen, och samtidigt i närheten – av postmodernismen.

Jonas Hansson,
Lunds universitet

Anders Burman & Inga Sanner (red.): *Upplysningskritik. Till Bosse Holmqvist*. Stockholm & Höör: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2014. 260 s. ISBN: 978-918-748-308-0, hft.

Det finns i stort sett två olika tillvägagångssätt när det gäller att rama in och producera en så kallad *Festschrift*. Det ena präglas av en kanoniserande logik där fokus ligger huvudsakligen på den individuella forskarens liv och verk och där hans största och viktigaste insatser ska utvärderas, placeras och hyllas inför framtiden. Det andra visar däremot sin uppskattning genom ett fortsatt engagemang med den aktuella forskarens arbete och idéer, där större betoning läggs på fortsättning av det praktiska forskningsarbetet än på akademisk hyllning. *Upplysningskritik* utgör – tacksamt nog – ett exempel på den senare varianten: en antologi tillägnad Bosse Holmqvist som på olika sätt tar upp och engagerar sig med liknande frågor som han intresserat sig för i bl.a. *Till relativismens försvar* (2009).

Antologins övergripande tematiska utgångspunkt kan sägas vara den breda kritiska oppositionen till det s.k. upplysningsprojektet som har uttryckts på diverse fronter det senaste halvsekle och det växande intresset för tidigare upplysningskritiska röster som detta i sin tur har bidragit till. I en rad olika historiska kontexter utforskar de femton uppsatser här denna upplysningskritik, som beskrevs av bokens redigerare som ett ”övergripande problemkomplex” (22). På så sätt presenteras några kapitel ur upplysningskritikens historia.

Kort sagt är detta en stimulerande och omfångsrik bok som präglas av en omfattande eklekticism vad gäller både val av studieobjekt och tillvägagångssätt bland de olika bidrag, vilket kan räknas till antologins främsta stryka. Här finns nyanserade diskussioner av upplysningskritiska röster och rörelse som sträcker sig kronologiskt från början på 1700-talet och Vicos misstro mot Descartes (Sellberg) fram till samtiden och F. R. Ankersmits senaste historiefilosofiska tankar (Gustafsson Chorell) samt geografiskt från USA och moderniseringsteori (Strand) genom bl.a. Frankrike och Tyskland till Sverige och Tomas Löfströms romaner (Lennerhed). Utöver en rad olika disciplinära perspektiv, däribland filosofins historia och en

mer traditionell idéhistoria, litteraturvetenskap, historiografi och samhällsvetenskaper – och de politiska idéernas historia, behandlas även en varierande blandning stoffsmässigt: från tolkningar av tänkare som länge räknats som centrala till både upplysningen och upplysningskritik såsom Mary Wollstonecraft och Rousseau (Mansén) till mer oväntade perspektiv som nyligen etablerades såsom kritiken av filosofins ”adultocentrism” som vuxit fram som följd av innovativ forskning inom barndomens historia (Fareld). Samma variation finns också vad gäller fokus bland uppsatserna, med utrymme för både närläsningar av en individuell tänkare i förhållande till väldigt specifika frågor, som Dahlkvists insiktsfulla tolkning av den rumänska filosofen Emil Ciorans intrikata relationer med sin pessimistiska föregångare de Maistre, och mer översiktsartade presentationer av ett helt forskningsfält som Dirkes spännande sammanfattning av en posthumanistisk idéhistoria.

Spridningen av forskningsintressen och perspektiv är dock inte helt oproblematiskt. Eklekticism må vara en styrka men det väcker även en del frågor om hur de olika uppsatserna håller ihop och vilken helhet det blir som resultat. Framförallt är det inte riktigt klart vad antologins övergripande syfte är forskningsmässigt eller vilka bredare forskningsdiskussioner den vill bidra till. Här kan det påpekas att medan redaktörernas inledning ger en pedagogisk ingång till följande kapitel, hade det även varit önskvärt med någon slags avslutning för att samla trådar samt reflektera över de olika slutsatserna och dess möjliga innebörd inför framtida forskning. Vad vinner vi exempelvis från att läsa dessa texter tillsammans samt dra paralleller mellan dem? Och vad lär vi oss som är nytt som en följd? Troligtvis kan denna saknad relateras till den någorlunda egenartade genre som den akademiska antologin utgör, där tonvikten ligger oftast på diversitet snarare än sammanhållning. Men det gör också att helheten inte riktigt blir mer än summan av dess olika delar samt att boken fungerar bäst på den individuella uppsatsens nivå.

En mindre invändning jag har berör förståelsen för termen upplysningen som historisk beteckning. Medan antologin innehåller för det mesta subtila och precisa analyser av upplysningskritiker, gäller inte alltid samma försiktighet vid användningen av ordet ”upp-

lysning”. Visserligen går Sellbergs uppsats in på några av de svårigheter som finns när det gäller att definiera och använda termen, men många bidrag utgår relativt oreflekterat från, som redaktörerna själva uppger, ”en tämligen traditionell förståelse av upplysningen som en intellektuell strömning som hade sitt ideologiska centrum i Paris vid mitten av 1700-talet” (9). Med tanke på tolkningen på upplysningen som en mångfacetterad, varierande och framförallt *transnationell* företeelse som framförts av senaste 1700-talets forskning – t.ex. i J. G. A. Pococks volymer om Gibbon, *Barbarism och Religion*, som tar för givet att vi inte längre kan skriva om upplysningen som någonting förenad och universell – är det lite överraskande att hitta spår av den mer schablonmässiga bilden från en äldre forskningstradition i denna antologi (även om huvudfokus på just upplysningskritiska röster gör nog denna poäng mindre relevant i sammanhanget.)

Om Pocock exemplifierar den anglosaxiska forskningstraditionen som oftast associeras med ämnesförteckning ”intellectual history” och en snävare specialisering på just idéer, kan *Upplysningskritik* däremot betraktas som ett exempel på den partikulära förståelsen för ämnet som på olika sätt funnits i Sverige, där forskare som Bosse Holmqvist har förespråkat ett mer tvärgående historiskt perspektiv som intresserar sig för en bredare samling av frågeställningar, teman och typ av material. Och som sådant är antologin ingen dålig reklam för denna breda vision på ämnet heller. För sammantaget är uppsatserna tankeväckande, underhållande, välskrivna och därmed väl värda att läsa.

Chris Haffenden,
Uppsala universitet

Marie Cronqvist, Patrik Lundell & Pelle Snickars (red.): *Återkopplingar*. Lund: Mediehistoriskt arkiv nr 28, 2014. 415 s. ISBN 978-919-819-612-2, inb.

Under de senaste tio åren har ett nytt tvärvetenskapligt forskningsfält etablerats inom svensk humaniora: mediehistoria. Fältets uppkomst kan på ett plan beskrivas som en intervention då humanister av olika slag gav sig in på ett område som sedan länge varit medie- och kommunikationsvetenskapens. Utmärkande för interventionen var att man

inte övertog disciplinens samhällsvetenskapliga begreppsliggörande av sitt objekt utan tvärtom omgestaltade såväl forskningsföremålet som de metodologiska tillvägagångssätten. "Medier" var inte nödvändigtvis detsamma som de massmedier som mkv-disciplinen sysslade med, och de kunde därtill problematiseras på andra – inte minst då historiska – sätt än inom denna disciplin. Men frågan är om man inte på ett annat plan kan se tillkomsten av samma fält som en omvänd inbrytning. Det faktum att litteraturvetare, filmvetare eller idéhistoriker upphörde att ägna sig åt sina romaner, filmer eller idéer och istället började diskutera sina objekt i mediala termer antyder att de hävdvunna objekten plötsligt upplevdes som otillräckliga, att andra sätt eller modeller för att begreppsliggöra dem upplevdes mer relevanta, och varifrån kom dessa begrepp om inte från samhällsvetenskapen?

Men i sista hand är nog båda dessa beskrivningar otillräckliga. Som Roland Barthes en gång påpekade är kännetecknet för tvärvetenskapligt arbete inte främst att det uppstår i gränslandet mellan flera discipliner utan snarare att det skapar ett nytt objekt: ett objekt som inte tillhör någon. Att det mediehistoriska forskningsfältet tycks kretsa kring ett sådant objekt framgår i antologin *Återkopplingar*, som utgör en dokumentation av fältets tredje nationella konferens i ordningen. Där står nämligen en strid om hur "kulturhistorisk medieforskning", som fältet mer precis kommit att kallas i en svensk kontext, ska utvecklas framöver. Är det kanske åt det mediearkeologiska hållet, där konventionell historiografi ifrågasätts och mediernas tekniska dimension sätts i centrum? Eller är det snarare åt medialiseringsteorins håll, den samhällsvetenskapliga teoribildning som ser mediernas alltmer frekventa inbrott i vardagen som ett utslag av en övergripande moderniseringsprocess? Eller är det kanske åt kulturhistoriska hållet, där de enskilda medieobjekten själva och deras högst partikulära historia utgör ett tillräckligt motiv för studiet som sådant? Som en följd av detta förblir antologins objekt på allmänningen: striden om fältets natur är ett tecken på att det alljämt tillhör alla eller ingen.

Volymen samlar sina nitton artiklar i en rumslig disposition. I den första delen, "Om fältet", handlar det om mediehistoria som forskningsfält. Här återfinns exempelvis en

artikel av Per Vesterlund om tre mediekonferenser i det tidiga 1970-talet vilka kan ses som ursprunget till medie- och kommunikationsforskningens akademiska institutionalisering i Sverige. I denna historia, som alltjämt är oskriven, spelade andra aktörer än de rent inomakademiska en viktig roll enligt Vesterlund. Politiker och branschföreträdare formulerar behov – forskning om mediernas samtid och framtid – som mkv-disciplinen så småningom blir ett svar på. Historien utesluts alltså redan vid grundandet.

I bokens andra avdelning, "Vid skrivbordet", kastas perspektivet om. Här är det inget abstrakt fält utan ett i högsta grad konkret objekt som står i centrum: den möbel som i århundraden gjort skrivandet möjligt men som själv förblivit närmast osynlig. Charlie Järpvalls undersökning av hur skrivbordet i 1940-talets kontorsmiljö utgör ett medium i sig och som därför kan studeras historiskt för att nå insikt om informationsöverföringens materialitet och kroppslighet är inte bara intressant utan pekar också ut nya vägar för den materiellt inriktade mediehistorien.

I det båda följande delarna, "I nätverket" och "Framför bilden" blir perspektiven mer generella men inte nödvändigtvis mindre konkreta. Rasmus Fleischers genomgång av samtidens omsvängning från lagrings- till streamingkultur visar att också närhistorien är viktig för fältet. Trots sitt ringa format blir bidraget en viktig tankeställare när det gäller hur Internet ska historiseras. I bildavsnittet bidrar Gunilla Törnvall med ett för volymen ovanligt historiskt djupperspektiv när hon undersöker hur de skiftande grafiska teknikerna inom den botaniska litteraturen under 600 år har satt gränser och erbjudit möjligheter för vad som kan reproduceras och därmed kommuniceras. I volymens femte avdelning hamnar vi slutligen i arkivet. Där återupptas den samtida diskussionen om lagring i ett antal fallstudier där arkivering kopplas samman med frågor om autenticitet och äkt-het. I Kristina Lundblads artikel om skillnaderna emellan analoga och digitala dokument introduceras frågor om mediernas doft och smak på ett intressant sätt i ett sammanhang där sinnlighet annars lätt trängs bort.

Vilka allmänna slutsatser kan man då dra om tillståndet inom den kulturhistoriska medieforskningen utifrån volymen? I stället för att framhålla den allmänt höga kvaliteten

på bidragen, vilket inte vore oförtjänt, skulle jag vilja peka på tre punkter där man kollektivt alltså kan förbättra sig.

För det första tycks ”historia” i detta sammanhang sällan sträcka sig bortom 1800-talets slut. Varför lyckas inte fältet locka till sig äldre historiker? Ligger det gamla massmediebegreppet alltså som ett raster i bakgrunden? En konferens om förmoderna medier skulle förmodligen behövas för att öppna fältet för fler än de redan engagerade.

För det andra tycks mediehistoria påfallande ofta utfalla i en undersökning av partikulära medieobjekt, vilkas återkopplingar – titeln till trots – till samtidens brännande problem inte alltid är uppenbara. I bakgrunden anas då den gamla kulturhistorien, som till sist grävde sin egen grav genom att endast producerade historia för historiens egen skull. För att undvika detta öde räcker det inte med att en allmän historievetenskaplig legitimitetsretorik (undersökningen av det förflutna belyser nuet etc.). Vad som krävs är man teoretiserar sina undersökningar på ett mer genomfört sett. Det är nog också i visshet om detta som redaktörerna i sitt förord återkommer till den samhällsvetenskapliga medialiserings-teorin. Själv är jag inte säker på att just den är svaret på problemet men jag tror att det är nödvändigt att teoretisera mera för att aktualisera mediernas samhälleliga, politiska och existentiella dimension. Vad som saknas är den kritiska udden. Utan den blir mediehistorien alltför lätt att vifta undan.

För det tredje och sista tycks den strid om fältets objekt som redaktörerna initierar i sin inledning sällan engagera fältets bidragsgivare. Man skulle önska att fler ville ta ut svängarna och förtydliga sina positioner också i sina konkreta undersökningar. Utan den typen av kritisk – eller rentav polemisk – diskussion kommer kraftspelet på fältet att utebli och mediehistoriens objekt framstå som motsatsen till Barthes hemlösa objekt: ett objekt som är domesticerat och som därmed förfaller mindre angeläget att fortsätta utforska.

*Thomas Götselius,
Stockholms universitet*

Otfried Czaika, Jonas Nordin & Pelle Snickars (red.): *Information som problem. Medieanalytiska texter från medeltid till framtid*. Stockholm: Kungl. biblioteket & Lunds universitet, 2014. 326 s. ISBN 978-919-819-611-5, inb.

Lagen om pliktexemplar av dokument, den så kallade pliktlagen, föreskriver att alla dokument (text, ljud, bild eller film) som görs allmänt tillgängliga i landet och som rör svenska förhållanden skall lämnas i ett exemplar till bibliotek där det förvaras som referensmaterial. 1993, när lagen senast fick sig en ordentlig översyn, hade omkring 2 procent av befolkningen tillgång till internet. 2015, drygt tjugo år senare, börjar den nya e-pliktlagen tillämpas fullt ut. Den medieutveckling som ägt rum mellan dessa bägge lagars antaganden tycks sätta varje ord i gungning: ”dokument”, ”göra tillgänglig”, ”landet”, ”exemplar”, ”bibliotek”, ”referens”. Hälften av bidragen i föreliggande antologi förhåller sig till detta faktum ur det insamlade och ordnade bibliotekets perspektiv. Eller uttryckt annorlunda: Vad innebär det att ansvara för bevarandet och tillhandahållandet av information när samhället genomgår en kommunikationsrevolution? Den andra hälften utgörs av historiserande ansatser vilka kan sägas förhålla sig något friare till såväl ”information” som ”problem” och följaktligen spretar väsentligt sinsemellan.

Under nämnda tjuugoårsperiod har den berömda pliktlagen dessutom fyllt 350 år. Att lagen helt ändrat skepnad genom seklerna och kanske inte alltid varit något att fira visar Jonas Nordin i sitt kapitel som argumenterar för en betydligt yngre lag och sätter Kungl. bibliotekets högtidlighållande av sitt stolta kulturarvsarbete i välbehövligt perspektiv. Antologins redaktörer funderar vidare kring lagens egentliga ursprung och föreslår att den i själva verket var ett svar på det vi idag skulle kalla för informationsöverflöd och som är en belagd företeelse sedan åtminstone tryckpressens första årtionden. Med det synsättet blir nationalbiblioteket den samhällsinstitution som har mest erfarenhet av att hantera information som problem, vilket blir den ram som, med viss möda, får till uppgift att härbärga de fjorton bidrag som volymen rymmer. Perspektivet att inte endast plikt-lagen utan även mikrofilm och robotförslag

yterst är metoder för att hantera informationsöverflöd verkar generera fruktbara tankar i flera av kapitlen. Lite mer ansträngt blir det när forskningen gäller historiska krönikor på 1500-talet eller landsortspredikningar på 1600-talet. Emellertid ger dessa bidrag korta inblickar i forna tiders informationsnätverk som är läsvärda i sig. Bland annat visar Otfried Czaika att källkritikens svårigheter ingalunda är några nymodigheter i sin utblick mot historieskrivningens villkor på 1500-talet och Anna Maria Forsberg diskuterar förtjänstfullt censuren från predikstolarna i 1600-talets krigsrapportering på den svenska landsbygden. Den mest givande inblicken beträffande utforskandet av historiskt skeende kommer emellertid från Birgitta Almgren som med stort engagemang redogör för den omfattande sekretess som än idag omger arkiven som rör den forna diktaturen DDR.

Information som problem ges ut som nummer 26 i serien *Mediehistoriskt arkiv*. Flera händelser omger bokens tillkomst. Dels har KB:s eget forskningsarbete bantats och ändrat karaktär och i samband med detta har redaktörskapet för nämnda bokserie flyttat till Lund, dels har pliktlagens senaste utveckling – e-plikt, det vill säga utökandet av lagens omfattning till att även gälla digitalt material – nyligen trätt i kraft och mött starkt motstånd från flera håll. Det som redaktörerna i inledningskapitlets rubrik kallar för ”en annan sorts jubileumsbok” är i flera stycken en kritik av inställningen till digitalt material hos politiker och pliktlagens verkställare, i synnerhet Kungl. biblioteket. Det skarpaste ifrågasättandet kommer från Lars Ilshammar som intressant nog upptogs i ledningsgruppen för KB innan boken hann komma i tryck. Ilshammar närmar sig något som sällan uttalas men som tycks sväva över hela skriften: Vad är det som säger att ett nationalbibliotek är bäst lämpat för att samla in, beskriva, bevara och tillgängliggöra den digitala kulturens ytringar? I flera av bidragen får glappet mellan drömmen om arkivets fullständighet och dess pragmatiska rutiner en förtjänstfull exemplifiering med en kritisk udd riktad mot det stora bibliotekets självbelättna traditioner. Möjligen sätter Magdalena Gram i sitt bidrag fingret på vad flera av de övriga författarna upplever beträffande den nya pliktlagen när hon skriver att ”Nationalbiblioteken har ofta betraktat nyheterna med en skepsis, som haft

ett visst stöd i en mera allmän, kulturkritisk opinion” (59).

I bokens sista och längsta text gör Pelle Snickars en exposé över nittonhundratalets informationshistoria. Liksom i sin bok från samma år, *Digitalism. När allting är internet* (Stockholm 2014), ger Snickars en ytlig men ändå givande och framförallt vindlande berättelse om informationens betydelse för människan i en teknologisk tidsålder där just informationsöverflödet och våra sätt att hantera det framstår som fundamentala. Detta kapitel fungerar mycket tack vare att andra bidrag är avsevärt mer koncentrerade på specifika informationsproblem såsom Matts Lindströms om mikrofilmens historia och Rasmus Fleischers om böcker som spam.

Recensionsobjektet i sig är på många sett en illustration av sitt ämne: fysisk och digital på samma gång ges den ut i två versioner där den ena kan laddas ned utan kostnad i enlighet med Creative Commons-licensen. Den är därtill rikt illustrerad med ett bildmaterial som ibland för tankarna till sajten *The art of Google books*, det vill säga upphittade visuella godbitar från inskanningen av världens böcker. Avslutningsvis kan sägas att texterna om pietistiska traktater i tidigt 1700-tal, om läsandet i Finland under samma århundrade samt om kinesisk arkivforskning förmodligen hade kommit bättre till sin rätt i ett annat sammanhang och därmed bidragit till att ge boken ett stramare innehåll utan att förden skull gå miste om de historiserande anspråken.

Johan Fredrikzon,
Stockholms universitet

Nina Edgren-Henrichson (red.): *Dolce far niente i Arabien. Georg August Wallin och hans resor på 1840-talet*. Stockholm: Atlantis, 2014. 144 s. ISBN 978-951-583-280-1, hft.

1800-talet var en tid av forskningsresor. Tilltron till vetenskapens möjligheter att upptäcka det okända och det främmande kände inga gränser. Många av dem som företog forskningsresor gjorde det i Carl von Linnés anda och i de naturvetenskapliga studiernas område. Till dessa forskningsresors tradition hörde också att förutom utforskningen av världen skulle man hämta med sig naturalier och andra exotiska ting som förknippades

med den främmande världen. Den finske orientalisterna Georg August Wallin (1811–1852) tillhörde denna skara av forskare som skulle utforska den främmande världen. Han begav sig till den arabiska halvön, men istället för att som linneanska forskare samla på sig naturalia och exotiska artefakter, samlade han in muntlig poesi och material om arabiska dialekter som talades av beduin-stammar i tidigare utforskade delar av Arabien.

Wallins val av studiematerial gjorde honom unik som forskningsresenär. Han var skolad i en filologisk inriktad akademisk orientalism vars intresse för Orientens kultur och språk inte var knuten till en biblisk tradition. Wallin var inspirerad av nyhumanistismens idéströmningar som utgick från föreställningen att nycklarna till förståelsen av mänskligheten fanns i språket. Genom studiet av språket kunde man få insyn i och skaffa kunskaper om andra kulturer. När han ansökte om resestipendium utlyst av Kejsarliga Alexanders-Universitetet i Helsingfors skrev han att målet med resan var att skaffa kunskap om arabiska dialekter som talades på den arabiska halvön. Han var också intresserad av den ultrakonservativa och ytterst rigida wahabbiska tolkningstraditionen som allt sedan 1730-talet fått fäste i de trakter som Wallin hade valt som resmål.

Wallin var väl medveten om de praktiska problem som skulle möta en europeisk vetenskapsman på resa i dessa trakter. Ett av problemen var att han som icke-muslim skulle ha svårt att få tillträde till heliga städer/platser som Mekka och Medina. Det var också svårt för honom att som europé vinna beduin-stammarnas tillit. Wallin ville smälta in i miljön och umgås med beduinerna under långa perioder för att den vägen få inblick i deras muntliga traditioner. För att kunna förverkliga sina planer behövde han få sina studieobjekts förtroende.

Wallin startade sin resa i Egypten, men han var inte intresserad av landet eftersom Egypten redan var upptäckt och utforskad på längden och tvären. Under sin vistelse i Egypten bodde och levde han med en egyptisk familj för att förbättra sig i talad arabiska. Ett annat syfte var att få insyn i de kulturella och sociala koderna och för att "bli hemmastadd i Mohammedanska seder". Han ville inte riskera att "såsom utlänning blifva igenkänd" under resan till sina egentliga res-

mål i Arabien där han utgav sig för att vara muslim och uppträdde som en lärd muslim från Centralasien under det tagna namnet 'Abd al-Wali.

I antologin *Dolce far niente i Arabien. Georg August Wallin och hans resor på 1840-talet* får vi, trots det begränsade omfånget, en god inblick i Wallins forskningsresor, hans bakgrund och hans tankevärld. De två första kapitlen ger en god inblick i bakgrunden till Wallins resor och de frågor som han hade att hantera inför sina resor och hur det finska och ryska vetenskapssamhället ställde sig till hans planer.

Mest spännande ur ett idéhistoriskt perspektiv är den andra halvan av antologin. Vid sidan av skildringarna av Wallins möten med beduiner, hans resor i arabisktalande städer och regioner och den korta resan som han gjorde i Persien, får läsaren en inblick i Wallins innersta tankevärld genom de brev som han skickade till Finland.

På ett sätt var Wallins forskning och resor mycket unika. Han reste till områden som tidigare forskare inte kunnat resa till eller varit intresserade av. Han kunde tack vare sina språkkunskaper komma i kontakt med människorna på ett sätt som få forskare hade gjort före honom. Men frågan är om han var banbrytande på ett sådant sätt som han bröt med sin tids rådande vetenskapliga paradigmen. I det avseendet framstår han snarare som ett barn av sin tid. Wallin var inspirerad av nationalromantikens föreställningar om den ädle vilden. Hans intresse för beduinerna och deras språk, poesi och dialekter grundades i föreställningen att språk och ras var egenskaper som förenade folkgrupper. Men viktigast av allt var att han såg på beduinerna, dessa "öknens fria söner", som de riktiga araberna. Han var inte först med att skriva om beduiner. Carsten Niebuhr och John Lewis Burckhardt hade skrivit om beduiner före Wallin, men han var först med sina uppteckningar av beduindialekter och deras muntliga poesi.

Wallins förkärlek för den ädle vilden satte spår på hans syn på muslimer. För honom var beduiner normen. Han beskrev islam som "en öknens planta", "endast för öknens söner". Den passar en obildad och försumlig beduin bättre än en lärd perser. Perserna levde ett liv som inte stämde överens med bilden av den ädle vildens enkla och primitiva liv. I Persien mötte han en kultur och civilisation som var rena kontrasten till den beduinska. Han

stämplade perserna som ateister och rationalister, i vilkas hjärtan den äkta tron inte slagit rot. För honom utgör sunniislam äkta islam och ökenlevande beduiner de äkta muslimerna. Shiaislam var för honom en falsk variant av islam, en nationalistisk version av islam i Persien. Shiiterna beskrev han som en grupp dårar. I sin syn på shiamuslimer stod han mycket nära den wahabbitiska uppfattningen som stämplade shiaislam som en avvikelse och shiamuslimer som kättare och avfallingar.

Wallin blev ett undantag i den akademiska traditionen i Finland. Hans tidiga död hindrade honom från att publicera sina forskningsresultat. Intresset för att följa i hans fotspår var inte stor inom akademien. Europeiska kolonialmakter som hade ekonomiska och geopolitiska intressen i regionen visade däremot stort intresse för de språkliga, geografiska och historiska kunskaper som Wallin hade att förmedla.

Mohammad Fazlhashemi,
Uppsala universitet

Bert Edström, Ragnar Björk & Thomas Lundén: *Rudolf Kjellén. Geopolitiken och konservatismen*. Stockholm: Hjalmarsson & Högberg, 2014. 338 s. ISBN 978-917-224-196-1, inb.

I dag, när högerextrema rörelser fått ett allt starkare fäste i Sverige, är det välkommet med en antologi som skärskådar en av dess främsta intellektuella inspiratörer, statsvetaren Rudolf Kjellén (1864–1922). Länge har Kjellén och hans idéer varit slängda på historiens skräphög, av en statsvetarkår som associerade honom med nazismen, menar bokens redaktörer. Nu har tiden kommit att damma av hans porträtt och mer förutsättningslöst granska hans gärning, vilket i denna antologi görs med tämligen stor detaljrikedom. Fokus ligger dock främst på hans statsvetenskapliga och geopolitiska aktivitet. Till exempel behandlas Kjellén som geograf, hans geopolitik dryftas ur kulturgeografisk synvinkel. Hans relationer till Japan, Storbritannien, Amerika och Baltikum och deras inbördes ordning i en hierarki av stormakter och andra stater behandlas också.

Kjellén brukar omtalas som radikalkonservativ politiker och forskare och var en av sin samtids mest stridbara debattörer. Han

var skytteansk professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet från 1916 till sin död 1922, och satt i riksdagen under flera år under 1900-talets två första decennier. Innan dess, från 1891, hade Kjellén varit anställd vid Göteborgs högskola som lärare i statskunskap med undervisningsskyldighet även i geografi. Det var denna undervisningsskyldighet som kan ha fått honom att börja kombinera statsvetenskap med geografi i sin *geopolitik*, ivrigt inspirerad av den tyske forskaren Friedrich Ratzel.

Och det är genom sin geopolitiska insats som Kjellén rätteligen tagit plats för eftervärlden framhåller bokens författare. Detta begrepp kom nämligen att bli en viktig analyskategori i det framväxande studiet av internationell politik. Här har Kjelléns minne vårdats ömmare av internationella forskare mer än av svenska, ett faktum som enligt bokens redaktörer bidragit till att motivera sammanställandet av denna antologi. Det är också inom geopolitiken och som prognosmakare som Kjelléns viktigaste bidrag framhålls: han gjorde till exempel 30 stormaktspolitiska förutsägelser, av vilka enbart fem fallerade (däribland att Tyskland skulle segra i första världskriget); han var "globalist" och insåg tidigt nationernas beroende av varandra; och inte minst kombinerade han statsvetenskap och geografi på ett träffsäkert sätt i gränslandet "mellan politik och geografisk teori och metod" (80–81).

Men hur är det då med sådant i Kjelléns gärning och idévärld som format hans eftermäle som nazistinspiratör? Sådant behandlas också i viss utsträckning, spritt på olika håll i antologin. Tyvärr finns inga kapitel som på djupet nystar i hans relation till vare sig den samtida fascismen, socialdarwinismen, eller rasbiologin. När det gäller nationalsocialismen förklaras det något motsägelsefulla begreppet på dryga tre sidor (29–33), som en kombination av socialismens samlande kraft, och det överordnade intresset för nationen. Nationalsocialismen skulle således inte värna klassintressen, utan det gemensamma intresset för nationen. I stället för solidaritet med den egna klassen skulle nationalsocialismen handla om solidaritet med hela folket, lett av en stark statsmakt. Myntandet av denna term har för eftervärlden, menar Edström, setts som ett bevis för att Kjellén var "national-socialist", dvs. nazist, vilket naturligtvis är ett anakronistiskt påstående.

Kjelléns nationalism exemplifieras i kapitlet "Nationalisten och boerbeundraren" av Jan-Gunnar Rosenblad och Gundel Söderholm, där skildringen av Kjelléns beundran för boerna i Sydafrika, även kan förklara hans svenska nationalism. För Kjellén framstod boerna, ett invandrat folk i Sydafrika som ihärdigt höll fast vid sina gamla ideal och traditioner, som ett framtidsfolk. Boerna fick representera för Kjellén centrala värden som bondeideal, familjen, religionen, traditionerna, "folksjälén", den vita, "civiliserade" rasens överhöghet över den svarta, och dessutom den lilla, rättfärdiga, nationens kamp mot stormakten, i detta fall Storbritannien. Kriget var också något som Kjellén ihärdigt och i det närmaste fanatiskt idylliserade och romantiserade kring. Denna inställning ruckades efter första världskrigets slut. Här och på andra ställen i boken återkommer formuleringar som bagatelliserar Kjelléns vetenskapliga rasism. Till exempel skriver Rosenblad och Söderholm att en "vag rasföreställning" präglade Kjelléns framställning, i likhet med andra exotiserade författare, som Rudyard Kipling och Rider Haggard (255). Ett annat exempel är då Bert Edström påpekar att Kjellén inte trodde på förekomsten av några "rena raser" (32), vilket ju var en vanlig uppfattning bland många av tidens ärftlighetsforskare, och inte alls fråntar Kjellén, också i likhet med många av sina samtida, tron på en noggrant ordnad rashierarki, där starkare folkslag kunde, och borde, ta plats på bekostnad av folk som påstods sakna kultur.

Jag saknar också ett kapitel i boken där Kjelléns påverkan på samtida intellektuella på högerkanten i Sverige analyseras noggrannare än vad som nu är fallet. Detta gäller också analysen av sådant som dagens högerextrema rörelser använder sig av från Kjellén. Här hade till exempel en analyserande avslutning som knöt ihop de många trådarna, kunnat fylla en viktig funktion i boken, som nu, trots sina lovvärda insatser, ger ett onödigt disparat intryck.

*Maria Björkman,
Uppsala universitet*

Sven Eliaeson, Patricia Mindus & Stephen P. Turner (red.): *Axel Hägerström and modern social thought*. Oxford: Bardwell Press, 2014. ix+461 s. ISBN 978-190-562-243-6, hft.

Närmast motsägelsefullt tas antologins utgångspunkt i att Axel Hägerström är Sveriges internationellt mest namnkunnige och inflytelserike filosof men likväl relativt uppmärksam i forskningen. Att ingen samlad utgåva av hans verk finns och att han i stor utsträckning skrev på svenska har begränsat forskningen, men också, enligt antologins inledning, att Hägerströms efterföljare tonat ner hans betydelse och att hans filosofi snart hamnade i vanrykte. Detta motsägs dock på annat håll i antologin. Och därmed framträder ett generellt problem som gäller såväl antologier som försöker att recensera dem. Skiftande kvalitet, spretande ämnen och ämneshantering, motsägelser och upprepningar – men inget ansvar kan utkrävas, för de enskilda författarna ansvarar bara för sitt bidrag. I föreliggande antologi finns onekligen studier som bidrar till vår kunskap om Hägerström, men också sådana vars inkludering i volymen går att ifrågasätta. Det senare inte självklart på grund av bristande kvalitet utan för att kopplingen till Hägerström är allt för svag. Men innan detta diskuteras vidare kan det finnas anledning att säga något om antologins utformning. Dess upprinnelse ligger i en konferens som hölls 2011 i Uppsala, där bidragen presenterades. Volymen består av en inledning och sju ton kapitel, som delats in i fyra teman. Omfånget på dessa kapitel varierar; det minsta är bara några få sidor. Vid sidan av dessa bidrag finns två översatta texter av Hägerström samt en selektiv bibliografi och en presentation av personer i hans omgivning. Det senare finns troligen för att underlätta för en internationell publik. Som helhet är det en omfattande volym.

Flertalet av bidragen handlar om antingen Hägerströms moralfilosofi, den s.k. värdenihilismen, eller om hans rättsfilosofi, legal realism. Att så är fallet är ganska naturligt givet att det är inom dessa områden som Hägerströms filosofi främst fått uppmärksamhet och varit av större betydelse. Men det är egentligen de mer utåtblickande kapitlen, där det historiska sammanhanget diskuteras, som är de mest intressanta. Särskilt förtjänar

Johan Strangs kapitel "Axel Hägerström and analytic philosophy" att omnämnas, däri diskuteras och omtolkas Hägerströms placering i filosofihistorien. Uppsalaskolan, vars främsta representant är Hägerström, har ofta setts som en fristående men parallell version av periodens logiska empirism och den filosofi som företrädde av Cambridgefilosofen Bertrand Russell och George Edward Moore. Detta ifrågasätts av Strang som inte bara gör gällande att denna association är felaktig utan även erbjuder en (konspiratorisk) förklaring till hur den uppkommit. Huvudtesten är att Hägerströms filosofi omtolkades av Hedenius, Marc-Wogau och Wedberg för att gynna deras ställning och filosofiska projekt. Uttryckligen talas om en "kolonisering" av Hägerström (164). I Strangs kapitel återfinns dessutom en kort men utmärkt diskussion om de historiska orsakerna till delningen mellan analytisk och kontinental filosofi.

Andra delar av antologin som förtjänar att nämnas är de som pekar mot en mer samtida relevans, eller åtminstone potentiell relevans, för Hägerströms filosofi. Exempel på detta är sättet på vilket rättigheter diskuteras i den samtida juridiska diskursen, inte minst i relation till Europeiska Unionen men också konstitutionella förändringar i Sverige. Hägerströms inflytande och den skandinaviska legala realismen har här tappat mark. Detta omnämns i antologin av Torbjörn Andersson och Svante Nycander, men hade med fördel ägnats mer utrymme då det bidrar till att aktualisera Hägerström. Här kan lätt en bredare relevans göras gällande, då dagens rättighetsdiskurs uppenbart genomsyras av metafysiska antaganden som allt som oftast får stå oemotsagda.

Tillsammans med inledningen, där också mer kontextuella faktorer omnämns, är det just i de kapitel där Hägerströms filosofi diskuteras i relation till antingen sin historiska betydelse eller samtida debatter som antologin framstår som mest angelägen. Tyvärr är dessa kapitel ganska få. Istället finns en hel del bidrag där Hägerström inte ligger i fokus utan mer fungerar som en sidoreferens. Ett tydligt exempel på detta är det första bidraget, av Folke Tersman. Hägerström har här helt försvunnit, med undantag av i en kort ingress där Wedbergs tolkning omnämns. Det finns också flera bidrag av formen "Hägerström och...". Denna även i andra sammanhang

inte helt ovanliga forskningsstrategin fungerar ofta som ett sätt att kringgå huvudämnet och istället fokusera på något författaren tycker är intressantare eller har större kunskap om. Det är ett outtömligt sätt att producera något nytt. Det kan givetvis ge intressanta resultat men riskerar att bli tendensiöst, förutsägbart eller anekdotiskt. Att exempelvis i ett kapitel om Hägerström och Nietzsche påstå (185) att den förre så lite öppet uppmärksammade den senare att det döljer hur starkt inflytandet var kännns långsökt. Likaså framstår jämförelsen (360) mellan Hägerströms samhällskritik och Foucaults eller påståendet att Hägerström föregick Derridas dekonstruktion som tveksamma. Det säger mer om författarnas intressen och perspektiv. Fler liknande exempel kunde med lätthet ha angetts.

Axel Hägerström förtjänar att ges större uppmärksamhet än vad han fått. Rimligen borde flera perspektiv anläggas, dels ett historisk där hans plats i såväl filosofihistorien som den bredare kulturen grundligt undersöks, dels ett mer filosofiskt. Trots sitt omfång lämnar antologin inget bestående intryck av att verkligen ha fördjupat vår kunskap om vare sig Hägerström eller hans tänkande. De enskilda bidragen kan säkerligen rådfrågas och vara av intresse för framtida forskning, men som helhet lämnar boken mycket att önska.

*Andreas Wasmiowski,
Uppsala universitet*

Lotta Fernstål, Petter Hellström, Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg (red.): *Sverige i tiden. Historier om ett levande land*. Stockholm: Historiska museet, 2015. 135 s. ISBN 978-918-917-659-1, hft.

Det finns många mer eller mindre mytliknande föreställningar om "svenskhets" och Sveriges historia. En hel del av detta tankegods har sina rötter i föregående seklers nationalistiska strömningar. Med dem stöptes bilden av ett land med en homogen nation sett till faktorer som etnicitet, kultur, språk och historia. En hel del av dessa idéer har likt tuggummi klibbat sig kvar. Och det var för att mot bakgrund av nya forskningsrön göra upp med några av dem som redaktörerna tog sig an att sammanställa följande antologi. De elva texterna utgör en blandning av allsköns teman, från tämligen lätt-

smälta om mat och dryck till mer hårdkokta dito om slavhandel och nationalism. För dess innehållsliga bredd står författare från en rad olika discipliner, däribland idéhistoria och arkeologi.

Ett tillvägagångssätt i uppgörelsen med dylika föreställningar går ut på att nyansera vad som betraktas som "svenskt" genom att söka ursprunget till dess bärande ingredienser. På det hemtama temat "fika" visar Annie Mattsson hur den viktiga beståndsdel kaffe via internationella förbindelser sökte sig hit för att under 1800-talet bli en nationaldryck. Kaffet lär under föregående sekel introducerats av hemvändande karoliner från nuvarande Turkiet. Samma väg kom som bekant kändolmen och i sitt bidrag spekulerar Annika Windahl Pontén över om även den så populära kebabpizzan i en framtid kommer att betraktas som "svensk" husmanskost.

Återkommande drag i nationalistisk historieskrivning är att peka på etnisk kontinuitet med urgamla rötter och att tillskriva utvalda personer och epoker heroiska egenskaper. I ett av sina bidrag fastslår Fredrik Svanberg att "vikingar" inte var "svenskar" av den enkla anledning att Sverige varken som nation eller land existerade vid tiden. De utgjorde heller ingen homogen etnisk grupp, en slutsats som för övrigt rimmar illa med nationalismens monokulturella förfädersdyrkan. Petter Hellström lyfter i sin artikel fram exempel på hur Karl XII genom historien blivit använd i ideologiska, främst nationalistiska syften. Paradoxalt nog har ryska nationalister i modern tid anammade krigarkungen som en enande symbol för ryska och svenska nazister i deras motvilja mot islam, märkligt med tanke på de båda ländernas blodiga historia.

Bilden av den svenska nationens yverborna förträfflighet kan på ett effektivt vis även nyanseras genom att lyfta fram historier som sopats under mattan. Som tvångssterilisering eller varför inte svensk slavhandel under 1600- och 1700-talen, vilket är temat för Jonas Monié Nordins inlägg. Kerstin Thörn använder i sin tankeväckande artikel ett intressant grepp då hon visar hur negativa egenskaper som idag tillskrivs andra folkgrupper förr användes för att karaktärisera "svenskheter". Likheterna i hur man i USA betraktade invandrande svenskar runt sekelskiftet 1900 och immigranter till Europa och Sverige idag är slående.

En viktig beståndsdel i identitetsskapande

processer är vad som brukar benämnas "kulturarv". Via opera, folkmusik, nationalsången och slutligen eurovisionens schlagerlåtar visar Stefan Bohman på musikens betydelse för konstruktionen av nationell identitet. Men vari ligger då den upplevda svenskheten? Medan folkmusiken gärna förknippas med något "ursvenskt" som måste förvaltas, ligger värdet i en gångbar poplåt i den uppmärksamhet nationen får internationellt, skriver han. Kulturarv i form av föremål trängs ju även på våra museer. De vittnar om att det land vi idag kallar Sverige alltid har påverkats av människor och seder från vitt skilda delar av världen, fastslår Lotta Fernstål och Fredrik Svanberg i sitt gemensamma bidrag. Följaktligen ändrar sig vad vi betecknar som kulturarv och de värden de tillskrivs över tid. Vad som däremot förefaller oföränderligt är människans behov av att koppla den egna identiteten till en större gemenskap och att manifesteras den via olika kulturyttringar, skriver Qaisar Mahmood. Det viktiga är att vara medveten om vilka exkluderande konsekvenser detta kan få och samtidigt försöka göra något åt det.

Ett liknande budskap finner vi i Maja Hagermans bidrag. Där visar hon hur traditioners betydelse tenderar att ändras över tid. Hennes exempel är nationaldagen som infördes 2005 men vars rötter går tillbaka till den sekelgamla svenska flaggans dag. Medan den 6 juni och svenskhet tidigare betecknade en obesudlad etnisk tillhörighet har den i modern tid fått en starkare koppling till mångfald och integrationspolitik.

Boken erbjuder på det hela taget en trevlig läsning. Några artiklar hade emellertid gärna fått vara lite längre. En av dessa, och som berör lite extra, är Katherine Hauptmans tankar kring begreppet "hembygd". Huvudpersonen i berättelsen är hennes mor som anlände till Sverige som flykting från Polen under kriget. Att senare återse släkt och uppväxtmiljöer gav perspektiv på vad hembygd egentligen är för något, hur de kan förändras och ha olika innebörder och om man kan ha fler än en.

Vad författarna vill visa är att en uppgörelse med gamla föreställningar om svenskhet och landets historia kan ha en emancipatorisk funktion. Genom att påvisa dess mångfald och komplexitet kan vi skapa nya berättelser som fungerar mer inkluderande och demokratiserande. I så måtto är även denna bok,

liksom den historiesyn den rätteligen kritiserar, ett barn av sin tid. Det har under senare decennier forskats och författats en hel på dylika teman, och flera av de exempel som lyfts fram känner vi igen sedan tidigare. Någon vägröjare i den vetenskapliga terrängen kan den därför knappast sägas vara. Däremot fyller den en annan viktig funktion. Med sina korta och lättbegripliga exempel ventileras viktiga frågor som förhoppningsvis kan nå en bredare läsekrets. Passande nog kallar redaktörerna den för en "tankebok", alltså en bok för reflektion och eftertanke. Detta är angeläget, för är det något vi behöver i en tid då högerpopulistiska och antidemokratiska vindar blåser snålare än på länge så är det just goda exempel på hur man kan se på svenskhet och Sveriges historia.

Ola W. Jensen,
Riksantikvarieämbetet

Hjalmar Fors: *The limits of matter. Chemistry, mining, and the Enlightenment*. Chicago: University of Chicago Press, 2015. 248 p. ISBN 978-022-619-499-8, hardback.

Not too long ago, the history of eighteenth-century chemistry was told as something of an intellectualist morality tale around the theme of the "overthrow of the phlogiston theory". The principal protagonists were Georg-Ernst Stahl (author of the phlogiston theory and the "fall-guy" of the tale), Joseph Priestley, and Antoine-Laurent Lavoisier. The temporal focus was the late eighteenth century; the geographical, Britain and France. Chemical activities of the first two thirds of the eighteenth century had been famously (or infamously) dismissed by Herbert Butterfield as "intellectual obstruction", which had resulted in a "postponed scientific revolution in chemistry". Chemistry *prior* to the eighteenth century (with the exception of the work of Robert Boyle) had been viewed as a pre-history of craft techniques and theoretical superstition, the latter exemplified by the prevalence of alchemy and the theories of Paracelsus.

Over the past forty years or so, this historical perspective has been challenged, changed and vastly expanded. Pre-eighteenth-century chemistry has become a major research focus under the terminological rubric of "chymistry". This term is intended to be an in-

clusive one, including theoretical and craft techniques as well as alchemical interests and practices, the latter now evaluated in a much more positive light than previously, especially with the inclusion of the likes of Boyle and Newton among alchemical adepts. Chemistry in the first half of the eighteenth century has come in for intensive scholarly study and reevaluation, initiated, perhaps, by Frederick L. Holmes's recognition of the importance of the early eighteenth-century chemists in the *Académie royale des sciences*. The intellectualism of the traditional perspective of the Chemical Revolution has been greatly augmented by attention to artisanal and industrial activities, both before and throughout the eighteenth century. Finally, the geographical purview of chemistry in these periods has been expanded with the recognition that very important developments were not limited to the countries on either side of the English Channel, and that ideas and techniques were circulating throughout the European continent and, indeed, in the colonies.

All of these changes in the historical perspectives are at play in this most interesting book. The artisanal and industrial turn and the broader geographical perspective of recent scholarship are its most obvious features, with its focus on the Swedish Bureau of Mines (*Bergskollegium*), founded, in 1637, on the model of German princely state mining institutions. Using this cameralist institution as context, Fors develops his principal "theme": the supplanting of the earlier inclusive "chymistry" by a rational, utilitarian "chemistry" in the course of the eighteenth century. In this new chemistry, alchemy was sharply and dismissively separated off, at least in public and official spheres. In delineating and detailing this transformation, Fors must conjure with problematics that arise in connection with the recent favorable historiographical reevaluation of alchemy: namely, if alchemy was not simply delusory or charlatan, why and how did it "go under" in the eighteenth century? And in what ways was its demise connected to those of related supernatural convictions and activities like magic, astrology and the belief in activities and influence of angelic or devilish creatures? And how was the demise of this constellation of associated supernatural beliefs related to/caused by the new epistemic cultural configuration associated with the Enlightenment, in particular, know-

ledge as public, rational and useful? And how were Enlightenment views of knowledge, in turn associated with/caused by the hegemony, in the eighteenth century, of the bureaucratic, cameralist state and its institutions of learning and industry?

Fors gets at all of these issues and questions through the detailed study of a number of late seventeenth- and early eighteenth-century administrators and advisors at the Bureau of Mines. These include Urban Hiärne (1641–1724), “the first major chymist to be active at the Bureau of Mines” (11), his student, Erich Odhelius (1661–1704), Christopher Polhammar (Polhem, when enobled, 1661–1751), the “most successful of the new breed of mechanical project-makers” (81), Georg Brandt (1694–1768), and Axel Fredrik Cronstedt (1722–1765), with some attention also given to Emanuel Swedenborg (1688–1772) and Johan Gottschalk Wallerius (1709–1785).

Hiärne is a most interesting case of a transitional figure. A man of many talents and competencies, ranging from the literary to medicine to chymistry, in all areas of which he became an important actor. He was also steeped in seventeenth-century natural and chymical philosophy; in the latter domain, he was an adherent of both alchemy and Paracelsianism. Hiärne believed in associated supernatural agents: angels, demons, and perhaps also denizens like “mine keepers” and trolls. But his was also a world of God-ordained natural law, a world entrusted to man to comprehend and use; consequently, the activities of such supernatural agents were marginalized in his world.

Hiärne’s most significant chymical activity, according to Fors, was to administer the *Laboratorium Chymicum* of the Bureau of Mines for almost forty years. Although the laboratory dated back almost to the founding of the Bureau, it had not figured importantly in the plans and activities of the Bureau; indeed, its principal function before Hiärne’s administration seems to have been to make medicaments for the miners (which continued under Hiärne). Like the “chymical projectors” at princely courts on the Continent, Hiärne served as a mediator between artisanal and court cultures. But, in Fors’s view, Hiärne did more than this: “He was much more than a go-between. In the context of the Bureau of Mines, he should be seen as an institution

builder. By introducing artisanal knowledge into the state bureaucracy, he created a powerful contact zone in which artisanal knowledge could be transformed into the knowledge of high-status mining officials. This contact zone linked together noblemen and artisans, Swedes and Germans, chymistry and smelting, and it would continue to exist and expand long after Hiärne’s demise.” (52).

The travels of Hiärne’s student, Erich Odhelius, are used to detail the circulation of European technique and knowledge. In the 1680s and 1690s, Odhelius traveled round the Continent, studying various artisanal and learned subjects with local experts: pharmacology, assaying and general chymistry in Germany, natural philosophy and industry in England, and so on. All his findings were conveyed to Hiärne through copious letter writing. The theme of information reaching Sweden through travelers’ correspondence is a major one throughout the rest of the book.

Odhelius was a skeptic regarding alchemy and something of a theoretical agnostic. His successors in this account, Christopher Polhem and Georg Brandt were very different from Odhelius in the latter regard. Polhem, the son of German immigrants, specialized in mechanics rather than chymistry; at the Bureau of Mines in the 1690s, his mechanistic orientation came to be seen as preferable to Hiärne’s and, in 1697, Polhem was set up with a parallel and rival laboratory to Hiärne’s, a *Laboratorium Mechanicum*, designed to teach students mechanics. In 1710, Polhem formed another entity with professors at the University of Uppsala, a “College of the Curious”, devoted to discussion and development of the mechanical natural philosophy, primarily but not exclusively Cartesian. Before he was killed in 1718, king Charles XII had become an enthusiastic patron of Polhem and one of his Uppsala adherents, the young Emanuel Swedenborg. Like Odhelius before him, Swedenborg traveled abroad (particularly England) to procure new knowledge and new mechanical gadgets. Swedenborg was soon associated with the Bureau of Mines, solidifying the mechanical-philosophical ties between the university and the Bureau.

With the advent of Georg Brandt, chemistry (no longer chymistry) became associated with the mechanical philosophy. The study of mathematics at Uppsala had imbued

Brandt with a geometrizing spirit, which he applied to chemistry. Even though, in Fors's view, Brandt's "attempts to colonize chymistry with geometrical demonstrations [...] were unconnected to the chymical practice of the laboratory", Brandt received support and patronage at the Bureau of Mines because: "The Bureau had come to assign high value to mechanical and mathematical knowledge and had grown skeptical of transmutative chymistry." (92)

Brandt also traveled abroad; he went to the University of Leiden and came back a Boerhaavian mechanical chemist, materialist, experimental, skeptical of theorizing. Moreover, he revived the *Laboratorium Chymicum* as a teaching institution; his own research focused on mineral analysis, including his analysis and "negative-empirical" denomination of cobalt as a semi-metallic chemical species. It was through Brandt's influence that the new mechanical chemistry became an integral part of the Bureau of Mines' activities.

This is the context for the discussion of the work of the last of the major chemists of the Bureau of Mines, Axel Fredrik Cronstedt. Fors puts forth a provocative proposition regarding the chemists at the Bureau of Mines – above all Cronstedt – and a new conception of metals and semi metals as true chemical species, i.e., as chemically simple substances in the subsequent Lavoisian sense. This chemical notion of metals went against not only older chymical views but more recent chemical ones, most notably, the phlogistic compound view of metals advocated by Stahl and his successors throughout most of the eighteenth century. Although Fors credits the idea to Brandt and to cobalt, he shows how it was developed by Cronstedt both in his chemical and mineralogical considerations. Moreover, Fors is able to show a strong – almost causal – context for this in cameral and commercial objectives of the Bureau of Mines: "Metals were not simply lined up on the shelves of natural cabinets, but also on the shelves of merchants. The emerging concept of the chemical elements allowed nature itself to become commodified. Nature, as symbolized through the stable commodities of cobalt, platinum, and nickel, was reduced to raw materials. When mechanical philosophy was fused with production, economic units were turned into epistemological boundary markers. They were allowed to delimit

the borders of reality; chemical elements became an ontological category. With these elements in place, there was no need for chemists to consider, or even speak, of any entities or processes that did not have a market value." (118)

As Fors points out in the following paragraph, this is what he means by his title, "the limits of matter".

The proposal of this crucial conceptual development for chemistry and its socio-economic context is very heady and exciting. What is needed now, is its integration into the new, much more complex, narrative of eighteenth-century chemistry and the Chemical Revolution. The concept of the chemical element has traditionally appeared to have sprung full-blown from Lavoisier's head. Fors is suggesting an extremely important antecedent in Swedish mining and mineralogical chemistry. Many scholars of eighteenth-century chemistry will now have their work cut out for them.

All in all, this is a complex, stimulating and important study. I would have welcomed a bit more analytical probing about the contexts and reasons for the decline of transmutative chymistry in the public sphere, given the positive historiographical valuation seventeenth-century chymistry has come to enjoy. The nearest Fors comes to this is in his Conclusion, where he delineates a social/institutional split between the new chemistry, supported by "new institutional frameworks provided for knowledge producers by states and teaching institutions" and alchemy, supported by "traditional social settings [...] patronage by royalty and other wealthy notables, and private studies conducted by sufficiently wealthy amateurs" (150). Why and how this split came about in Sweden and elsewhere remains elusive. But this, too, simply opens more domains of research opportunities.

Seymour Mauskopf,
Duke University

Claes Gejrot & Erika Kihlman (red.): Bero Magni de Ludosia, *Sermones et collationes. Sermons from the University of Vienna in the mid-fifteenth century*. Stockholm: Runica et Mediaevalia, 2011. 127 s. ISBN 978-918-856-850-2, inb.

Olle Ferm & Erika Kihlman (red.): *Swedish students at the University of Vienna in the Middle Ages. Careers, books, and preaching*. Stockholm: Runica et Mediaevalia, 2011. 279 s. ISBN 978-918-856-849-6, inb.

Alexander André (red.): Christophorus Laurentii de Holmis, *Sermones, disputatio in vespertiis et recommendatio in aula. Academic sermons and exercises from the University of Leipzig, 1435–1438*. Stockholm: Runica et Mediaevalia, 2012. 212 s. ISBN 978-918-856-854-0, inb.

Olle Ferm & Sara Risberg (red.): *Swedish students at the University of Leipzig in the Middle Ages*. Stockholm: Runica et Mediaevalia, 2014. 223 s. ISBN 978-918-856 859-5, inb.

Sveriges medeltida lärdomshistoria ägde rum utomlands, vid de europeiska universiteten dit svenska studenter reste för att kvalificera sig för framskjutna poster i hemlandet. Ingen möjlighet till högre studier fanns ju i hemlandet. En hel del mindre studier har tidigare utförts om dessa studieresor, framför allt om dem till Paris fram till mitten av 1300-talet, men också om studenterna på tyskt område under 1400-talet. Nu har denna forskning återupptagits i projektet ”Swedish students abroad in the Middle Ages”, som leds av medeltidshistorikern Olle Ferm och genomförs tillsammans med medeltidsforskare från olika discipliner, latinister mestadels. Hittills har projektet avsatt de här aktuella fyra volymerna. De ägnas svenskar i Wien och Leipzig, från vilkas lärda mödor det finns bevarade handskrifter som inte studerats närmare förut. Flera av bidragen i projektet består av utgåvor av dessa texter.

Olika vetenskapliga aspekter är alltså anlagda i de här volymerna – historiska, editionsfilologiska, språkliga, filosofiska och lärdomshistoriska. Olle Ferm relaterar de yttre förutsättningarna för de svenska studenterna – social härkomst, finansiering, karriär, undervisning – i relation till nyare internatio-

nell forskning. Till Wien kom inte fler än 19 stycken mellan 1389 och 1491, till Leipzig kom kanske 230 fram till 1520; ännu fler besökte Rostock. Dagens vacklande nationalitetsbegrepp kan föranleda den beskäftiga frågan hur svenska dessa studenter egentligen var. Vid universiteten omtalades de inte som svenskar; blev de bemärkta benämndes de efter sin hemort, och som kollektiv tillhörde de den saxiska (tyska) studentnationen. Å andra sidan var banden starka till hemorten, varifrån finansieringen oftast kom. Ferm noterar det övervägande borgerliga, urbana ursprunget hos dem som for till Wien; antagligen var det likadant för Leipzigstudenterna. Men det är väl egentligen inte så konstigt: den dominans för prästsöner bland studenterna som vi känner från 1600-talet vid de svenska universiteten kunde rimligen inte uppstå på medeltiden då celibatet begränsade antalet prästbarn. Åtskilliga studenter tillhörde dock kyrkan innan de begav sig utomlands; ofta underhölls de genom stipendier från hemstiftet. Väl åter i hemlandet fick graduerade studenter ofta höga befattningar i kyrkan som kaniker eller biskopar, ibland också världsliga ämbeten. Långt ifrån alla tog emellertid någon grad. Flera stycken gjorde å andra sidan akademiska karriärer och stannade utomlands för längre eller kortare tid som lärare.

Två ur den kategorin är huvudpersoner i de nu utgivna volymerna: Björn Magnusson från Lödöse och Kristoffer Larsson från Stockholm – eller på latin Bero de Ludosia respektive Christophorus Laurentii de Holmis. Bero verkade i Wien under trettio år; han dog strax innan han äntligen skulle promoveras till teologie doktor. Han återvände alltså inte till Skara varifrån han sänts ut men skänkte i gengäld ett imponerande bibliotek till hemstiftet. Böckerna har förstörts av krig och eld men listan över dem är bevarad och publiceras nu i projektet av Erika Kihlman. Kristoffer Larsson för sin del stannade länge i Leipzig och nådde teologie doktorsgraden men återvände sedan till Sverige och slutade som ärkediakon i Uppsala. De båda föreläste över texterna i den skolastiska kanon, samt teologi. De viktiga böckerna krävde mycket undervisning; bevarade undervisningsuppgifter visar att exempelvis Bero ägnade 104 föreläsningar åt att gå igenom Aristoteles *Physica*. Han föreläste också över Aristoteles *De anima*; kommentarerna är bevarade och en utgivning förbereds.

De texter som nu ges ut i projektet är emellertid inte föreläsningar utan nästan allihop predikningar (*sermones*). Två av volymerna i projektet består väsentligen av sådana predikningar; Claes Gejrot och Erika Kihlman har ederat predikningar av Bero och Alexander André har givit ut Kristoffer Larssons. Predikningarna var en viktig genre vid de medeltida universiteten; Birgitta-utgivaren Roger Larsson beskriver i en uppsats deras roll och relation till predikningar för folket. Predikningarnas existens visar att retoriken ingalunda saknades i skolastikens läroanstalter. Inledande markörer av ödmjukhet (*captatio benevolentiae*) är obligatoriska, och särskilt Kristoffer excellerar, som Eva Odelman visar, i raffinerade ordtrim och andra figurer, medan Bero bygger meningar som i komplexitet, men inte i klarhet, liknar Ciceros. Hans Aili, som undersökt Beros latin, vill dock inte häri se en imitation av Cicero utan snarare ett prov på den lokala wienska akademiska jargongen. Annars påminner predikningarna om de orationer som humanisterna snart skulle införa vid universiteten: samma mängd av citat, samma normativa och moraliserande syfte, samma representativa funktion. Samtidigt är skillnaden mellan dessa texter och humanisternas tydlig: det är Bibeln och kyrkofäderna som citeras, inte antika auktorer. Av humanismen, som var på väg mot sin kulmen i Italien, märks ingenting (fast Kristoffer refererar till Petrarca på ett ställe). Skolastisk terminologi saknas inte i predikningarna och det förekommer även syllogismer. De senare är särskilt frekventa i en disputation av Kristoffer som kompletterar predikningarna; här framträder det skolastiska argumentationssättet i all sin prakt med *quaestio*, *contra* och *pro* samt syllogismer i en utredning av frågan om kärleken till gud som teologisk dygd. Tomas Ekenberg, filosof från Uppsala, menar i sitt bidrag, att Kristoffer uppvisar tendensen under senmedeltiden att betona viljan framför intellektet i människans förhållande till Gud. Det är möjligen pressat – den passage som citeras är kort och Kristoffer talar om tron, inte intellektet – men Ekenbergs uppsats är ett belägg för projektets vällovliga tvärvetenskapliga ambition. Ett intryck, förmedlat av Kristoffers utgivare André, är annars att de utgivna texterna, särskilt predikningarna, har en mer representativ och demonstrativ än vetenskaplig karaktär. Man ville visa upp mönstergilla akademiska

prestationer och upphovsmannens skicklighet snarare än presentera nya rön och teorier. Det är därför texterna bevarats i välgjorda handskrifter, vilka för övrigt inte kan förutsättas återge vad som verkligen sades i den ursprungliga muntliga föreställningen.

Som helhet ger dessa fyra volymer en allsidig bild av och kommentar till det medeltida universitetsväsendet. Också den akademiska vardagen belyses i Sara Risbergs edition av ett brev hem från studenten Karl Johansson – Carolus Johannis på de lärdes språk – som läser kanonisk rätt i Leipzig och talar om de faror han undvikit på vägen dit, om den jämlika sittordningen i matlaget, om föreläsningar klockan 5 på morgonen, om den militära kraftsamlingen mot de hussitiska kätternarna i Prag samt om penningbekymmer. Volymerna är välgjorda och fint formgivna och illustrerade. På en av bilderna har någon i sina föreläsningssanteckningar ritat av Björn från Lödöse i katedern – den såvitt bekant äldsta avbildningen av en svensk lärdd som existerar.

Bo Lindberg,
Göteborgs universitet

Peter Josephson, Thomas Karlsruhn & Johan Östling (red.): *The Humboldtian tradition. Origins and legacies*. Leiden: Brill, 2014. ix+216 s. ISBN 978-900-427-192-0, inb.

Bokens tillkomst historia – en konferens med anledning av tvåhundraårsjubileet av Wilhelm von Humboldts grundande av Berlinuniversitet 1810 – skulle kunna ge anledning till skepsis. Men i detta fall finns inget skäl till oro, redan efter de första sidorna står det klart att det varken rör sig om en sedvanlig konferenspublikation eller en konventionell jubileumsskrift. Spretighet och okritiskt hyllande lyser med sin frånvaro. Istället ger oss antologin en väl sammanhållen helhet som lyckas tränga igenom den sega hinna av retorik och symbolbruk som så ofta präglar diskussioner av Humboldts arv och betydelse.

Förutom de elva bidragens genomgående höga kvalitet ligger bokens styrka i att själva frågandet efter vilken betydelse det humboldtska arvet har idag inte tar för givet vad detta arv är eller borde vara, utan tvärtom gör det till föremål för ett kritiskt utforskande och en historiskt orienterad diskussion.

Claudia Lindén lyfter i sitt bidrag fram en

helt central men alltför sällan behandlad tematik: hur allt fler kvinnors krav på delaktighet i samhälle och politik på grundval av idén om ett mänskligt förnuft så lite påverkade det bildningsbegrepp som formulerades av Humboldt. Det är tydligt att kvinnor inte var tänkta att nå den mänsklighet som bildningsprocessen skulle möjliggöra. Lindén visar hur Humboldts (och även Goethes) begrepp om bildning blottlägger ett närmast androgynt ideal i form av en feminiserad manlighet som dock helt töms på subversiv potential genom att uteslutande omfatta män.

Humboldts namn blev under 1900-talet en kraftfull symbol för de moderna universiteten och idealen om den nära relationen mellan undervisning och forskning, lärarnas självständighet och studenternas fria studieval. Det förtjänstfulla med antologin är att den plockar isär den enhetliga bild som går under namnet Humboldt. Men det är ett ifrågasättande som syftar till att kritiskt aktualisera ett idéarv i syfte att fördjupa, och höja insatserna i, den samtidskritiska diskussionen om den högre utbildningens mening och mål. Boken visar på ett utmärkt sätt hur en intensiv och lyhörd upptagenhet vid det historiska kan möjliggöra såväl ett större reflektions- som handlingsutrymme i det vi avgränsar som nuet.

Antologin tar sin utgångspunkt i den forskning som sedan några årtionden tillbaka gör gällande att berättelsen om Humboldt som den stora grundaren av det moderna universitetet är en relativt sen uppfinning; en historiskrivning som tog form först i början av 1900-talet efter att Humboldts utbildningspolitiska dokument offentliggjorts. När Humboldt så åter väcks till liv i början av seklet får han snabbt axla rollen som den store utbildningsreformatorn. Men de genomgripande förändringar som vi idag gärna tillskriver Humboldts namn var i själva verket satta i rörelse redan under andra hälften av 1700-talet.

Peter Josephson visar i sitt bidrag hur idéer som vi förknippar med Humboldt om att förena läraren och forskaren i en och samma person har en betydligt längre och mer komplex historia. Under 1700-talets andra hälft ställdes allt tydligare krav på att universitetsläraren, som hittills uteslutande hade undervisat, därtill skulle publicera sig, inte minst för att locka fler studenter. I en diskussion av hur praktiken att skriva och

publicera akademiska skrifter växte fram vid universiteten i Halle och Göttingen, lyfter Josephson fram forskningen som begärssystem; hur idén om att publicera sig gradvis införlivades med universitetslärarens självbild genom att inte minst universitetsledningar förstod att dra fördel av att mänskliga affekter som avundsjuka och rivalitet inte sällan är avgörande drivkrafter för forskning.

Humboldt är död – länge leve Humboldt!
Det klassiska bildningsbegreppet sägs ofta ha spelat ut sin roll i en global kunskapsekonomi, samtidigt som den humboldtska anden likväl svävar över våra universitet, Bologna-dokument och standardiserade utbildningsplaner. I antologins nyckeltext, skriven av Mitchell G. Ash, framträder gengångaren Humboldt, som förklaras både död och återuppstånden; en figur som vi varken kan eller vill göra oss av med för att vi behöver den. Sedan den tyska framtidsministern Jürgen Rüttgers 1997 deklarerade att Humboldt är död har han dött många gånger, slår Ash fast, men återuppstått lika ofta. Om namnet 'Humboldt' länge fungerade som de moderna universitetens gemensamma ursprungshistoria, visar dagens behov att ta Humboldt i anspråk som (levande) död, att man i Bologna-processens tidevarv inte lyckats finna en enande berättelse med samma symboliska kraft för att kulturellt kunna bära det utbildningspolitiska projektet. De återkommande hänvisningarna till Humboldt blottlägger, konstaterar Ash, avsaknaden av "a vision of the meaning of higher education in the twenty-first century that goes beyond the logic of economic or administrative reason" (83).

Ashs helt väsentliga kritik återkommer i åtskilliga bidrag, däribland i Susan Wrights text. Hon diskuterar hur Humboldts namn har lyskraft och användbarhet för såväl kritiker som påskyndare av de förändringar som universitetet genomgår; även i anställningsbarhetens och överutbildningens tidevarv kan man finna stöd i någon tanke av Humboldt. Wright uppmanar lärare och forskare att åter lägga beslag på de principer som tillskrivs den humboldtska traditionen och ge sig in i kampen om att definiera deras innebörd. Men frågan är om vi lärare och forskare står eniga på andra sidan. Är alla "vi" som befolkar universitetet överens om vad frihet ska betyda i relation till högre utbildning och forskning? Är fienderna till universitetets framtid så enkla och tydliga att definiera, såsom yttre?

Hans Ruins artikel kan läsas som en indirekt replik till Wrights analys. Idag, konstaterar Ruin, är frågan om inre och yttre överspelad; det handlar inte i huvudsak om att skydda ett inre rum från yttre inblandning. I linje med Ash ser Ruin ett större hot i bristen på visioner som utmärker de krafter som idag definierar universitetets verksamhet, och som misslyckas med att se den högre utbildningens roll i ett större sammanhang.

Sharon Rider sätter fingret på problemet: vi har den utbildning vi förtjänar. I ett samhälle där det mänskliga omdömet betraktas som opålitligt och intransparent och som därför måste ersättas med något mätbart och enkelt urskiljbart, blir det överflödigt att se utbildning som ett sätt att dana människor till att bli tänkande, kännande och självstyrande personer. Riders artikel visar hur historielöst, kunskapsfientligt och andefattigt målen för den högre utbildningen formuleras idag, hur vi väjer för de stora och komplexa frågorna om vilken framtid vi ser framför oss och vilka människor vi vill se befolka den.

Den fråga redaktörerna ställer sig inledningsvis, "What is Humboldt's relevance to the twenty-first century?" (3) låter sig inte enkelt besvaras och får i antologin inget entydigt svar. Flera av bidragen vill bringa liv i en intellektuell miljö som alltmer tagit formen av ett byråkratiskt och kunskapsekonomistiskt maskineri. Det efterfrågas visioner, meningsfullhet, en öppen diskussion om de normer och affektiva relationer som styr forskning och högre utbildning. Detta framstår, till syvende och sist som antologins gravitationspunkt, och som en alltmer angelägen uppgift för akademien att ta sig an, med eller utan Humboldt.

Victoria Fareld,
Stockholms universitet

Rebecka Lettevall & Kristian Petrov (red.): *Critique of cosmopolitan reason. Timing and spacing the concept of world citizenship*. Bern: Peter Lang, 2014. 340 s. ISBN 978-303-430-898-4, inb.

Har kosmopolitism under de senaste decennierna kommit att benämnas inte bara idealet utan den reella historiska möjligheten av en enad mänsklighet? Ska det som kallas globalisering föreställas som medierande processer för en växande och till sist allomfattande

cirkel av mellanmänsklig solidaritet? Skulle den kosmopolitiska teorin i så fall vara det tänkande som å ena sidan söker att greppa denna historiska möjlighet och som å andra sidan gör den till ett universalistiskt politiskt projekt?

Eller ska kosmopolitism istället ses som det nygamla namnet på en i allt väsentligt eurocentrisk föreställningsvärld, enligt vilken mänsklighetens föregripna konvergens mest påminner om en enkelriktad rörelse från icke-västerländska periferier till ett västerländskt liberalkapitalistiskt centrum? Är vi alltså fast i en kolonial modernitet, eller allra minst, är vi fångade i de sociopolitiska dominansförhållanden och tolkningsramar som har gjort den västerländske medelklassmannens idealiserade självbild till hela världens måttstock och *telos*? Skulle den kosmopolitiska teorin då snarast vara det ideologiska tänkande som i stället för att artikulera ett sant universalistiskt projekt i realiteten beslöjar en våldsamt ojämlig situation och i hemlighet slår vakt om vissa privilegier?

Antologin *Critique of cosmopolitan reason* kan lokaliseras någonstans i spänningsfältet mellan dessa motstridiga synsätt. Det är inte fråga om att med storslagna gester tänka de universella principernas gradvisa framgång och världsomspännande seger, lika lite som det är tal om att avfärda alla sådana tendenser som illa dolda uttryck för västerländsk imperialism. Idéhistorikerna Rebecka Lettevall och Kristian Petrov har på det sättet gjort ett konstruktivt urvals- och redigeringsarbete när det blivit en bok av konferensen "Cosmopolitanism in a wider context: conceptualizing past and present", som 2011 anordnades på Södertörns högskola och Nobelmuseet. Läsaren tas med på stundtals mycket berikande resor i tid och rum på jakt efter kritiska förståelser av kosmopolitismens föränderliga innebörder. Men än mer betydande är att antologin aktiverar spänningsfyllda frågor om innehåll och gränser för vad som kunde vara ett samtida kosmopolitiskt projekt.

Givet antologiformen har *Critique of cosmopolitan reason* ofrånkomligen en viss spretighet över sig, även om det inte handlar om divergenser beträffande akademisk kvalitet och relevans. Samtliga uppsatser befinner sig på en hög nivå och redaktörerna gör på ett snyggt sätt dygd av spretighetens nödvändighet när de betonar att kosmopolitism inte går att återföra på en stabil betydelsekärna eller

är möjlig att extrahera intakt ur varje specifik artikulationsinstans. Lika skiftande som de situationer i vilka begreppet har artikulerats, lika varierande är dess innebörder.

Vidare är det på den linjen Lettevall och Petrov anger antologins syfte. Som kritiskt korrektiv till en sentida mer ahistorisk och normativ kosmopolitisk diskurs, förknippad med namn som Ulrich Beck, Jürgen Habermas och David Held, avser *Critique of cosmopolitan reason* att tillföra historisk orientering och etablera ett spektrum av kontextuellt förankrade innebörder, vilka i bästa fall kunde utrusta dagens politiska tänkande med nya begreppsliga resurser. Till denna historiserande ansats lägger redaktörerna ambitionen att söka motverka den sedvanliga benägenheten att behandla kosmopolitismens historia som en uteslutande västeuropeisk angelägenhet. Konkret betyder det att flera av uppsatserna utforskar andra platser och traderingsbanor för det som kan räknas till ett kosmopolitiskt tänkande, i det föreliggande fallet kopplade till ett Östeuropa under sovjetiskt tryck och till de många nationella befrielseerörelserna under den europeiska kolonialismens ok.

Som fina exempel på historisering av kosmopolitismbegreppet går att lyfta fram Nina Lex och Eva Piirimäes bidrag, vilka presenterar omläsningar av Jean-Jacques Rousseau respektive Johann Gottfried Herder. Snarare än som kategoriska kritiker av kosmopolitiska ideal, som de ofta ensidigt karaktäriseras, menar Lex och Piirimäe att dessa två tänkare – var och en på sitt sätt – i själva verket försvarade tämligen intrikata kosmopolitiska teorier.

De kritiska perspektiv som Lettevall och Petrov skisserar i inledningen och som tillämpas i flera av de enskilda bidragen innebär avståndstaganden från sådant som kan utpekas med en serie idag välkända *usual suspects*: reduktionism, anakronism, essentialism, naturalisering, totalisering och eurocentrism eller falsk universalism. Men därmed intar antologin inom den humanvetenskapliga delen av akademien en ganska okontroversiell position. I den mån *Critique of cosmopolitan reason* kan sägas ha en politisk agenda handlar det kanske om att finna en tredje väg, att assistera en samtida kosmopolitism bortom såväl universalistiska *grand narratives* som den bundenhet till partikulära erfarenheter som tenderar att höra till dagens identitetscentrerade berättelser.

Jag tvingas skriva ”ganska” okontroversiell då det finns ett undantag från regeln, nämligen Jamil Khaders uppsats ”Cosmopolitanism and the infidelity to internationalism. Repeating postcoloniality and the world revolution”. Khader gör någonting så inopportunt som att rehabilitera Vladimir Lenins anti-imperialistiska marxism i syfte att artikulera vad han kallar en revolutionär kosmopolitism, länkad till ett postkolonialt kollektivt subjekt och inställd på inget mindre än en radikalt egalitär världsordning. Varför inte kalla denna kosmopolitism vid sitt historiska namn, den internationella kommunismen i uppdaterad tappning?

Det förefaller som att Lettevall och Petrov anstränger sig för att avstyra en kommunistisk läsning av Khaders bidrag. Enligt redaktörerna avser han med talet om världsrevolution, betryggande nog, inte samma sak som Lenin gjorde utan istället, som de skriver, ”avkoloniserings pågående projekt” (24). Men det tycks vara precis en sådan begränsning som Khader inte accepterar. Hellre än en kontinuerlig fortsättning på ett pågående projekt handlar det för Khader, med Lenin, om att ständigt ”börja från början” med ett allt överskuggande mål i sikte: ”skapandet av ett klasslöst samhälle” (271).

Att Lettevall och Petrov vill ta udden av Khader är i sig inte svårförklarligt. Ett marxistiskt influerat tal om klasskamp och världsrevolution ter sig malplacerat sett till antologins övriga bidrag, det utgör ett skarpt stil- och tankebrott i behov av mildring för att inte helt falla ur sammanhanget. Men tydliggör redaktörerna därigenom inte de exakta gränserna mot det som inom rådande ideologiska koordinater inte hör hemma i ett kosmopolitiskt projekt? Ett krav på fortsatt avkolonisering låter sig inkluderas, men akta det språk som indikerar de underordnades rätt att bruka direkta maktmedel och frammana för allt i världen inga bilder av ett postkapitalistiskt klasslöst tillstånd.

Ett av de bidrag som mest rigoröst etablerar den gränslinje som Khader överträder är Tamara Caraus ”Cosmopolitanism and the legacy of East European dissent”. I skydd mot vad hon ser som den totalitära faran inskräper Caraus det illusoriska i varje politik som stimulerar drömmar om en slutgiltigt försoning mellan olika grupper och intressen. En kritisk politik måste istället som sin yttersta horisont acceptera och rent av bejaka konflikternas

irreducibla status, lika mycket i det lilla som i det stora. Är inte reglerna därmed på förhand riggade mot den idé om klassupplösning som står i centrum för den revolutionära marxismen? Om antologin sammantaget, med undantag av Khader, har ett enskilt privilegierat föremål för kritik handlar det med Caraus möjligen om just detta: en kritisk kosmopolitism måste framför allt stå i vakt mot alla "globala fantasier och utopier" (262).

Häri ligger spänningen i *Critique of cosmopolitan reason*. Å ena sidan möjliggör ansatsen till historisering och inkluderingen av alternativa traderingsbanor en mer kritisk och mångfacetterad förståelse av begreppet kosmopolitism. Det är bokens styrka. Å andra sidan motverkas Khaders försök att fylla begreppet med ett revolutionärt innehåll, och mer allmänt upprättas en gräns mot den marxistiska internationalismen. Det ger upphov till bokens stora frågetecken. Varför har ett bidrag som återaktiverar Lenins tankar om en kommunistisk världsrevolution och klassupplösning alls tagits med om det precis är detta slags "totalitära" stora berättelser som en kritisk kosmopolitism idag måste skjuta ifrån sig?

John Björkman,
Stockholms universitet

Michael Moon: *Grön filosofi. Tankar kring en ny ideologi*. Lund: Arkiv, 2014. 167 s. ISBN 978-917-924-263-3, hft.

Efter framgångarna för miljörelsens partipolitiska utlöpare är det få som längre ifrågasätter om det gröna utgör en egen och självständig färgkod i det politiska förhandlingsspelet. Däremot är frågan om hur väl den gröna färgen också har lyckats representera ett alternativ till de traditionella partiernas ideologiska modernism mer omdiskuterat. Att kopplingen mellan praktisk politik och ideologi ofta tenderar att vara vag är ett problem som i flera nivåer driver Michael Moons nya bok om grön filosofi framåt. Någon grön ideologi i filosofisk mening existerar inte framhåller hen, och det är inte heller något som förändras i och med Moons bok. I fjorton korta kapitel åtar sig Moon dock att presentera vad som skulle kunna vara tänkbara filosofiska utgångspunkter för en sådan ideologi. På slutet finns också ett

femtonde kapitel skriven av Angela Aylward som diskuterar grön feminism.

Moon disputerade 2008 med avhandlingen *Green ideology and its relation to modernity* men har också sin bakgrund inom Miljöpartiet. Därför är det kanske inte heller så förvånande att boken kan förstås som en inlägg i en aktuell partiintern debatt om avvägningen mellan parlamentariskt inflytande och principfasthet. Redan i ambitionen att identifiera principer för en grön ideologi som på ett fundamentalt plan är sin egen finns en udd riktad mot teknikoptimister och anpassningen till mer etablerade politiska traditioner. Det duger inte, menar författaren, att förlita sig på "ekologisk ingenjörskonst" eller att sätta sitt hopp till att kapitalismen kan styras in i en mer hållbar riktning (114–115, 155). För Moon är utgångspunkten istället en kritik av den moderna samhällsordningen och de epistemologiska antaganden som understödjer den.

Den första delen av boken avser att ge en orientering i miljörelsens ideologiska inspirationskällor och skiljelinjer. Anslaget erbjuder mer en översiktlig kartläggning än vad som skulle kunna kallas för förståelse för de idéer som skymtar förbi. På fåtalet sidor hinna såväl Carl von Linnés som Arne Naess' och Frankfurtskolans namn att nämnas (24–31). I samma anda utnyttjas möjligheten att spalta upp komplexa idétraditioner i figurer, scheman och punktlistor flitigt. På gott och ont. Inom det begränsade omfånget bidrar det med en lättfattlig informationstäthet men något är det som skär sig mellan den förespeglade precisionen och yvigt substanslösa etiketter som "livsorienterad", "kunskapsmål: vishet" och "andligen levande" (37).

Flera olika försök att dela in och benämna olika idériktningar presenteras och särskilt lyfts skillnader i förhållandet till det moderna projektet fram. En åtskillnad görs bland annat mellan vad Moon med hänvisning till Charlene Spretnak kallar *ekologisk postmodernism* och *ekologisk pre-modernism*. Båda inriktningarna har en kritisk inställning till det moderna men den senare ringas in utifrån en romantiskt influerad förkärlek till landsbygden och det naturnära. Den ekologiska modernismen får å sin sida representera en mer vetenskaplig, om än vetenskapskritisk, framtoning (33–45). Det senare förhållningssättet leder vidare in i de kapitel som mer direkt tar sig an de teorier och filosofiska

principer som Moon föreslår kan bilda fundamentet för den gröna ideologin: kritisk marxism, fenomenologi, systemteori och *embodied realism*.

Som en röd tråd genom boken återkommer Moon med en kritik av den moderna dualismen mellan fakta och värderingar. Som stöd anför hen bland annat filosofen Hilary Putnams analys av all kunskapsproduktions beroende av så kallade epistemiska värderingar. Med kritiken adresserar Moon på ett intressant om än inte helt nytt sätt den uppgivenhet som tenderar att prägla vår tids förhållande till miljöproblemen. Föreställningen om en objektiv och värderingsfri kunskap tenderar enligt detta resonemang att marginalisera allt som uppfattas som relativt, inklusive ideologi och etiska ställningstaganden (91–95, 102). För att inte själv bidra till en annan känd dualism hade det varit snyggt om Moon även försökt relatera ideologiernas svaga ställning till den rent materiella insövning som skett av den del av samhällslivets villkor som underställs demokratiskt inflytande. Konsekvenserna av att allt fler aspekter av samhällslivet tillåts framstå som en nödvändig följd av externa omständigheter har med stor skärpa avtecknats inte minst i Georg Henrik von Wrights klassiska textsamling *Myten om framsteget. Tankar 1987–1992. Med en intellektuell självbiografi* (Stockholm, 1994, 63f). Det kollektiva tillstånd av undergrävd psykisk styrka som Moon hänvisar till har säkerligen många beröringspunkter med von Wrights ”i narcissistisk självbespeglning försjunk[na] privatperson” som inte längre upplever att hennes röst har någon betydelse (ibid).

I förordet ursäktar sig författaren för att hen eventuellt har närmast sig gränsen för hur mycket ett verk kan basera sig på andras alster. Den rika floran av referenser och hur dessa relateras till konstruktionen av en grön ideologi tillhör dock tveklöst bokens styrkor. Nu får vi hoppas att någon också antar utmaningen att bygga ett hus på de fundament som Moon ställt på plats.

*Tore Andersson Hjulman,
Luleå tekniska universitet*

Torgny Nevéus: *Claes Annerstedt. Historia om en glömd historiker*. Skrifter från Universitets- och studenthistoriska sällskapet i Uppsala 7. Stockholm: Carlsson, 2014. 216 s. ISBN 978-917-331-665-1, inb.

Claes Annerstedt var en svensk historiker född 1839 och död 1927. Han gjorde sina stora insatser som universitetshistoriker och som bibliotekarie vid Carolina Rediviva. Han var även medlem i en stor mängd föreningar samt Svenska Akademien. Historikern Torgny Nevéus har förärat Annerstedt en biografi.

Som överbibliotekarie var Annerstedt – i kraft av sin vilja och omsorg – en märkesman: Carolina tog under hans egid ett stort steg emot att bli ett forskningsbibliotek. Som historiker är hans eftermäle betydligt mer oklart. Annerstedts *Upsala universitets historia* finansierades till största delen av universitetet. Ingen förutom två eller tre svenska universitetshistoriker (med betalt för det) torde idag läsa detta verk. Varför? Kanske för att Annerstedt mestadels uppehåller sig vid universitetets administrativa och politiska historia, han är ingen vidare vetenskapshistoriker. Ett annat skäl kan vara att Annerstedt inte följer universitetet längre än till 1792, vilket gör verket svårt att knyta an till samtidsproblemen. Trots dessa avgränsningar tog arbetet på Universitetshistorien större delen av Annerstedts liv i anspråk. Hans insats – främst som den inga mödor skyende arkivforskarens – är på ett rent mänskligt plan kolossal.

Annerstedt ogillade teologi och idealistisk filosofi och var som historiker en utpräglad empiriker och realist. Hans historiesyn saknade övergripande historiefilosofiska element av karaktären ”meningen med det hela”; historien var i grunden godtycklig och det enda som stod emot godtycket var de dugande personligheterna. Vilka som var dugande och inte avgjorde Annerstedt gärna själv medelst sträva omdömen. De dugande utmärktes först och främst av att de uppfyllde plikterna emot fosterlandet väl, var ordentliga och orädda och kanske lite fyrkantiga. Annerstedt själv var synnerligen dugande enligt dessa kriterier. Även om han inte ägnade sig åt rikspolitikern tjänade han fosterlandet genom att tjäna sin Alma Mater. Detta kallade han ”plikten”. Plikten omfattade mycket, allt från föredrag i nationerna till välgörenhet, men själva kärnan låg ändå i skrivandet av universitetshisto-

rien. Här har vi den röda tråden i Annerstedts liv. Om sitt äktenskap uttalade han sig på följande sätt: ”Hilda är så omtänksam, tänker aldrig på sig själv. Hon vet att inga föreställningar hjälper, då plikten kallar.” (163–164) Inte så himlastormande kanske, men givet att Annerstedt var den han var, kan man nog tolka in varm erkänsla bakom uttalandet.

Det säger sig självt att en person som Annerstedt inte kunde dra jämnt med en honom samtida uppsalahistoriker som Harald Hjärne. Den senares visionära utredningar och perspektivskiften, i våra dagar skulle vi väl kalla det ”problematiseringar”, kunde Annerstedt svårligen fördrå. Allt vad Hjärne sade var för Annerstedt bara ”pladder”. Samtidigt noterade han att ”pladdret” tycktes entusiasmera de yngre, studiebegåvade männen. Så fick Annerstedt heller inte några lärjungar, även om han ingalunda var immun mot kritik och förefaller ha haft ett gott hjärta gömt någonstans i bröstet.

Annerstedt uppehåller sig gärna vid konflikter i universitetets historia, och det är påtagligt ofta teologer i skurkrollerna. I sin artikel om Claes Annerstedt i *Lychmos* 1989, har Rolf Lindborg prövat tanken att Annerstedts historiesyn var kulturradikalt inspirerad. Visst kan man säga att realisten Annerstedt delade front med verdandister och 1880-talsradikaler, men som Nevéus framhåller, saknade Annerstedt djupare beröringspunkter med dessa kretsar och var snarare utpräglat konservativ. Utöver den försiktiga polemiken mot Lindborg driver Nevéus inga teser och bjuder hellre på källdeskrption än analys. Framställningen rör sig hela tiden på samma nivå, man saknar författargrepp som sammanfattar skeenden eller motiverar olika styckens relevans gentemot ett större helt. Forskningsläget är nog så snävt avgränsat och rör bara Annerstedts person. De kulturhistoriska interiörer som Annerstedt vistades i skymtar fram förstås och de är nog bokens behållning, men de historiseras inte och framstår därför som ointressantare än de är. Med historisering menar jag här någonting så enkelt som att jämföra exempelvis nationslivets kontexter under Annerstedts tid med nationslivets kontexter idag. Nationslivet må vara repetitivt, men höjt över samhällshistorien är det inte. Likaså saknar jag ett förutsättningslöst människointresse från Nevéus sida. Han fördjupar sig för lite i Annerstedt, ställer för lite följdfrågor, särskilt kring detta med ”plik-

ten”. En jämförbar bok som Sven G. Svensons *Erland Hjärne. En historikers livsöde* (1994) är mycket bättre på denna punkt. Nevéus ägnar stort utrymme åt intriger i Svenska Akademien. Sådant drar lätt till sig intresse, men avslöjar inget om Annerstedt. Hans lidelse låg på ett annat område.

Annerstedts hjältar var Karl XI:s statsmän som under stormaktstiden ”hindrade teologerna att göra tabula rasa med all fri forskning”, som han skrev i ett brev. Detta var även den etik som bar hans egen forskargärning. Låt oss avslutningsvis titta närmare på hur Annerstedts tidsupplevelse kan ha sett ut, för där finns, tror jag, en problematik som hade kunnat göra honom aktuell. Annerstedt var, liksom vi, tvungen att förhålla sig till den forskande och svåröverskådliga moderniteten. Kanske dolde sig, bakom fastklamrandet vid ”plikten” en upplevelse av riktninglös tid, där man driver vidare utan framtidshorisont. Desto viktigare då att bevara det som är av värde från det förflutna. Problemet är att utan framtidshorisont blir det förflutna svårt att skapa distans till, det är hela tiden nära i all sin detaljrikedom och ”ältras” på så sätt att värdena liksom binds upp istället för att frigöras i nuet. Här ryms, tror jag, själva dramat i Annerstedts liv: han var övertygad om att sederna, formerna, plikten, det vi idag kallar kulturarv och som var allt Annerstedt värdesatte, var honom givet från det förflutna. Som historiker gjorde han vad som stod i hans makt för att bevara det, men den bästa formen av bevarande, pånyttfödelsen, kände han inte till.

Simon Larsson,
Uppsala universitet

Jenny-Leontine Olsson, Ylva Söderfeldt, Anna Olsson & Jonas Ellerström (red.): *Utopin i vardagen. Sinnen, kvinnor, idéer. En vänbok till Elisabeth Mansén*. Stockholm: Ellerström, 2014. 368 s. ISBN 978-917-247-377-8, inb.

Elisabeth Mansén, professor i idéhistoria vid Stockholms universitet, har ägnat en stor del av sin forskning åt utopier av olika slag, framför allt den utopism som kommer till uttryck i skildringar av vardagslivet. Redan i doktorsavhandlingen från 1993 anslås temat – *Konsten att förgylla vardagen. Thekla Knös och romantikens Uppsala* (Lund, 1993).

Temat har sedan följts upp i andra arbeten, som den stora historiken över svensk kurtorskultur under tvåhundra år, *Ett paradis på jorden* (Stockholm, 2001). Den idéhistoria Mansén skriver ligger nära kulturhistoria, men hon förstår alltid att ge sitt ämne en tydlig idéhistorisk inriktning. Ofta handlar det om ett könsteoretiskt perspektiv. När det gäller avhandlingen om Thekla Knös framhåller hon dennas förmåga att ge det till synes bräckliga en oväntad styrka. I stället för att tona ner könsmotsättningarna lyfter Knös fram och ger dem en ny laddning.

Det är ett tema som vidareutvecklas av Kristiina Savin i den vänbok som Mansén fått sig tillägnad, *Utopin i vardagen. Sinnen, kvinnor, idéer. En vänbok till Elisabeth Mansén*. Savin urskiljer i ”Den romantiska rodnaden” en blyghetens estetik, som hon i all korthet ger en historia. I herdediktningen och i Petrarcas poesi ser hon tidiga uttryck för blyghetens värden, vid denna tid nästan alltid knutna till den erotiska sfären. Under romantiken sväller ämnet utöver sina tidigare begränsningar och invaderar även den mer filosofiska dikten. Också männen blir nu blyga utan att det inkräktar på deras traditionella manlighet. Inte minst under senromantiken utvecklas en nästan heroisk blyghet. Savin jämför två dikter av 1600-talspoeten Johan Runius med en dikt av C. D. af Wirsén. Hos Runius är den blyge i första hand ”klumpig och butter”, medan han i dikten ”Den blyge” av Wirsén låter ana ”hela rymder av inre skönhet”. Det som gör sådana här analyser intressanta är, tycker jag, känslsamhetens historicitet: det estetiken förbjuder i vissa tider, tillåter den eller till och med romantiserar i andra. Och det som dikten uttrycker är naturligtvis inte oavhängigt av den mer allmänna tidsandan och vardagsmoralen. Inte bara känslsamheten utan även känslorna tycks ha en historia.

Utopin i vardagen innehåller en rad givande och stimulerande essäer. Jag har, vid sidan av Savins uppsats särskilt fäst mig vid en uppsats av David Dunér, ”Polhem, drönarna och fru Alamode. En studie i dygdemetaforer i frihetstida överflödsdebatt”. Dunér inleder sitt resonemang med en text av Christopher Polhem från 1718. Denne beskriver här bisamhället som ”det bästa av samhällen”. Bina är ständigt eniga och oegennyttiga. De är goda kemister och duktiga matematiker som förstår att använda den mest fullkomliga figuren

till sitt verk, nämligen sexkantiga celler vilka tillåter det största antalet rum på minsta möjliga utrymme. ”Allt som finns i ett fullkomligt samhälle finner man hos bina”. Bisamhället är ett föredöme för det mänskliga samhället.

Polhem har i denna metafor – bisamhället och dess invånare – funnit ett givande sätt, inte bara att uttrycka sig, utan även att tänka. Han använder metaforen, skriver Dunér, som ”ett tankeredskap”. Så är det också, menar han, med de under 1600- och 1700- talen så vanliga allegoriska och emblematiska framställningarna. De har fungerat som teoretiska modeller.

Ett begrepp med stort förklaringsvärde är naturtillståndet. Redan innan européerna på allvar kommit i kontakt med så kallade naturfolk talade man om naturtillstånd. Det var naturligtvis en konstruktion, men en konstruktion som tillät filosoferna att föreställa sig olika moraler och värderingar, ett slags mall för ett tänkt samhällsbygge. Tillväggångsättet fanns redan hos Lucretius i dennes filosofiska dikt ”Om tingens natur” och där bakom antikens olika guldåldersföreställningar. Hos Polhem ges myten en narrativ utformning, vilket, som Dunér visar, gör det möjligt att ringa in och beskriva kausala sammanhang. Polhem utgår i *Historia om manufacturier* från ett land som han kallar *Terra incognita*, Det okända landet. I skildringen av landets utveckling för han in kriget som karakteriseras närmast som en uppfinning, ett nytt slags ”hantverk”. Kriget ger upphov till en rad för samhället viktiga landvinningar: rikedom, handel, social differentiering och nya litterära uttrycksformer.

På det här sättet resonerar Dunér kring vad som skulle kunna kallas en kunskapshantering, där det som tidigare uppfattats som estetiska konventioner skulle kunna beskrivas som redskap eller instrument i en vidare tänkandets historia, ett uppslag värt att pröva.

Det går nog inte att komma ifrån att den här typen av vänbok eller festskrift blir ett smörgårdsbord med de mest olikartade rättigheter, vilka nödtorftigt förts ihop under olika rubriker. Till genrens försvar kan dock hävdas att yngre forskare vid sidan av äldre kolleger här får en möjlighet att publicera sig i kortform. Och dessutom: vänböcker är roliga att läsa, förmodligen för att de varit roliga att skriva.

Ronny Ambjörnsson,
Umeå universitet

Marie-Christine Skuncke: *Carl Peter Thunberg, botanist and physician. Career-building across the oceans in the eighteenth century*. Uppsala: Swedish Collegium for Advanced Study, 2014. 376 p. ISBN 978-919-819-480-7, hardback.

Carl Peter Thunberg, Linnaean ‘apostle’, the subject of this biography, was perhaps a still more inveterate collector and correspondent than Linnaeus himself, with extant letters and specimens numbering probably in the tens of thousands. As an author and traveller, he entered a country virtually closed to Europeans and, as a result, scarcely known to scholars, even while many of its goods and commodities were everyday items in Europe. In this book, the renowned Swedish eighteenth-century scholar Marie-Christine Skuncke offers the result of many years of painstaking effort to locate and piece together the extant documentation and materials deriving from Thunberg’s life and in particular his travels. He emerges as an improver and economic botanist, sharing agendas widespread across Europe during the 1780s and after for using natural resources to better the human condition, though not, like some, a critic of colonialism and slavery.

Skuncke is particularly strong on the fine-grained detail of travelling and collecting, making an excellent contribution to what we already know about eighteenth-century voyages of discovery in the unusual degree of care she has taken to locate and interpret all documentation relating to Thunberg’s travels, even bringing in a Japanese scholar for assistance. It is known, for example, that eighteenth-century official travellers frequently faced long periods without income and that states and other large organisations were notably bad at paying salaries. Skuncke proves that Thunberg paid his way around the Far East through his medical practice and teaching, even managing to enrich himself significantly. When he returned to Europe, picking up his salary, he was a wealthy man who could afford a country estate and a wife from a good family. Trade and trading off are absolutely central to the story as a whole, as is patronage. Thunberg had to make strategic choices as to the most profitable use of his supply of unique specimens: some went as a matter of obligation to funders and patrons in the Dutch Republic and Sweden, some to

botanic gardens around Europe, some went home with him. Each recipient had different kinds of expectations and demands for particular kinds of object, packaging, textual accompaniment: seeds, live plants, plates, descriptions. Linnaean genus names were also useful patronage gifts. In return, Thunberg’s patrons saw to the publication of essays in scholarly journals and put him up for vacancies in scientific societies. In the Cape of Good Hope, he sold European drugs; in Amsterdam, he involved himself in the specimen trade. Tight Japanese control over trade, with close searches of Europeans and a minimum of permitted contact between Europeans and Japanese, meant that Thunberg’s only opportunities to hunt for plants came from his skill in social relations, which eventually opened up some mobility in the system: he was allowed to undertake a few herbolicising expeditions as payment for teaching Western medical practices to Japanese physicians. At every point in his travels, he needed to reinvent learned authority, beginning over again in a succession of new cultures and languages – an impressive performance, and Skuncke rightly points to the extent of his autonomy in gauging the level at which to pitch transactions in different settings.

Gift exchange greased the wheels across the globe. The culture of curiosity, international in extent, connected this fragile structure of social relations, hierarchy and trade sufficiently well for sufficiently long to allow this extensive human, material and literary traffic. Commerce enriched both sides with new sources of profit or prestige, which could be cannily employed to raise status. In Japan, Thunberg gave an Edo physician a pickled ‘baby dragon’, and his brother published it as ‘the rarest object that our family possesses’ (138). The delight of Skuncke’s book is how clearly it demonstrates the transactional nature of the global network. Thunberg inveigled his Japanese collaborators to smuggle gold coins into the European quarters on Deshima, a highly illegal act, then on his return to Sweden donated them to king Gustav III. In consequence, the monarch overruled an election to the chair of medicine at the University in favour of Thunberg, and agreed to the construction of a new, splendid building and garden, a hub of natural historical activity in Uppsala. Skuncke’s interest in Thunberg was first stimulated by the move-

ment of her home institution into this building, the Linneum, constructed between 1787 and 1807, the 'temple of Flora' which attested to Thunberg's lifelong adoration of plants.

The book begins and ends with the Linneum, but by the end we approach it with a different eye, as a building facing outwards to the wider world. With the 'global turn' in history of science, the connection between Sweden and Japan presents a representative case study of the kind of questions historians have begun to ask about networks and exchanges. Thunberg exploited multiple links between Sweden and the Dutch VOC, from which Linnaeus had also profited half a century earlier, to undertake his journey. Skuncke's approach allows her to do justice to both these worlds, as well as to the claustrophobic world of European residency in eighteenth-century Japan. In standard Francocentric Enlightenment narratives, both places would have seemed peripheral. Historians have moved away, both from Francocentrism when it comes to the history of European knowledge, and from Eurocentrism when it comes to the history of the eighteenth century *tout court*.

The book is best understood as a network biography: though structured around Thunberg's iterations, it demonstrates nicely how each of his accomplishments rested upon gift exchange and social transactions. Networks rather than linear progress are the best model for understanding Thunberg's activities, since, as Skuncke shows, the role of traveller was neither eternal nor set in stone. It would be inaccurate to say that she devotes as much attention to the later part of Thunberg's life as to the Japanese voyage, and here the volume suffers from some weaknesses: the decision to address Thunberg's travel account out of chronological order, at the end of the book, interrupts the flow of the argument, while Skuncke's deft handling of the narrative thread during Thunberg's voyages and rise to success falters when she attempts to explain why Thunberg failed to secure for himself and for Sweden lasting natural historical standing into the nineteenth century, as if the only story worth telling were one of achievement and advancement. There remains a tension between the biographical genre and network-style historiography, which, it seems, cannot easily be resolved.

Emma Spary,
University of Cambridge

Fredrik Svanberg: *Människosamlarna. Anatomiska museer och rasvetenskap i Sverige ca 1850–1950*. Stockholm: Historiska museet, 2015. vii+253 s. ISBN 978-918-917-656-0, hft.

I Fredrik Svanbergs bok *Människosamlarna* genomförs en välbehövlig genomgång av den svenska anatomins historia åren 1850–1950, en disciplin som en gång befann sig på toppen av vetenskaplig prestige men som den svenska historieforskningen har behandlat styvmoderligt. Den offentliga diskussionen om svensk rasforskning har ofta enögt fokuserat på rasbiologin, en tvärvetenskaplig hybrid som många gånger influerade lagstiftning och förärades ett eget statligt finansierat institut, men som egentligen hade en mycket kort levnadsbana. Majoriteten av de kartläggningar vars syfte var att spåra spridning av och mäta skillnader mellan "folktyper" bedrevs snarare i redan etablerade discipliner, såsom anatomi och antropologi och i viss mån arkeologi. Svanberg lyfter i sin undersökning fram andra historiska aktörer, såsom Gaston Backman och J. V. Hultkrantz, i ett område som oftast har summerats med Retzius, Lundborg, Dahlberg. Framförallt betonar författaren samlingarnas betydelse framför enskilda aktörer och påpekar mycket riktigt att disciplinerna snarare växte fram ur samlingarna än tvärtom. Faktum är att det var de anatomiska samlingarna bestående av stora depåer med kranier som användes för att studera rasskillnader och detta långt före rasbiologins glansdagar. Översiktsverken som behandlar den svenska rasforskningen och tidens skallmätning lider av genrens skissartade utformning. De monografier som beskriver rasstudiernas genomslag i akademien är få men inkluderar Gunnar Brobergs *Statlig rasforskning. En historik över Rasbiologiska institutet* (1995) och Olof Ljungströms bok *Oscariansk antropologi* (2004), som förvisso täcker intressanta aspekter av kartläggningarna av folkslag och skalltyper men som utelämnar anatomin och dess betydelse i sin samtid. Svanbergs studie kompletterar de alster som Ljungström och Broberg skrivit men problematiserar även det resonemang som framkommer i Karin Johannisson's *Kroppens tunna skal* (1997), där Svanberg uttrycker tvekan till att anatomins urval (av specimen) var ett straff för avvikelser. Istället lyfter han fram de ekono-

miska bevekelsegrunderna (de som dissekerades hade ofta inte råd med begravning) samtidigt som författaren aldrig levererar någon egentlig kritik mot Johannissons teorier om *straffandets anatomi*. Genom att ta avstamp i bland annat de studier jag nämnt så lyckas Svanbergs bok klargöra historiska sammanhang och ge empiriskt underlag till aktuella och återkommande diskussioner om svensk vetenskap genom att betona samlingarnas och museernas betydelse.

Människosamlarna blottlägger ett historiskt sammanhang genom att ta utgångspunkt i samlingarna, samlandet som praktik och de som samlar (och de som samlades). För att åstadkomma detta använder Svanberg en form av nätverksanalys, där samlingen blir till ett medium i ett socialt nätverk, en metodologi som påminner om Maria Björkmans nätverksanalys centrerad kring Nils von Hofsten i *Den anfrätta stammen* (2011), samtidigt frångår författaren personfokus då de anatomiska samlingarna står som huvudnod. På så sätt får vi en väldigt talande bild av hur samlingarna fungerat som sammanhållande faktor i relation till en mängd olika personer och företeelser, vilket också fördjupar vår bild av det vetenskapliga landskapet i undersökningsperioden och förtydligar anatomins plats i förhållande till den. Författaren arbetar även med motsatsparen individ och divid för att beskriva den process där avlidna personer avidentifierades, delades, kategoriserades, klassificerades och slutligen blev till vetenskapliga objekt i form av preparat. För att skapa en balans till beskrivningen av hur specimenen objektifierats i en förvetenskapligande process så återupprättar Svanberg ett antal levnadsöden (i en ideal form). Preparaten sammanförs, identifieras och återgår till att vara människoöden för att återge objekten dess människovärde. Jag undrar dock i hur stor grad det utrymme som ges i boken till detta återförande av människovärde till preparaten verkligen tillför något till undersökningen eller om det bara är trevlig läsning. Det är snyggt gjort samtidigt som det finns en risk att bli alltför ursäktande enbart för att författaren tangerar undersökningsområden som kan framstå som kontroversiella.

Svanberg låter källorna och det stora antal bilder som pryder sidorna tala och rekonstruerar ett historiskt sammanhang på ett proffsigt sätt som hela tiden återknyter till samlingarna, en approach som tilltalar mig.

Framförallt så imponerar sättet som bilderna ger ett pedagogisk förtydligande för hela arbetet. Samtidigt haltar framställningen något mellan att vara deskriptivt katalogliknande (vilket har vetenskapliga meriter med tanke på avsaknaden av heltäckande forskning kring ämnet) för att sedan bli berättande i ett försök att tilltala en bredare publik (vilket framkommer tydligast i texten om levnadsödena). Den litterära framställningen blir tungrodd vid beskrivningarna av institutionshus och katalogiseringssystem, beskrivningar som historieforskaren vältrar sig i och uppskattar, men som kanske inte är grunden till en kioskvältare. Därför står jag något undrande inför vem som egentligen är den tänkta läsaren.

En aspekt som jag särskilt tycker är värdefull med Svanbergs undersökning om de anatomiska samlingarna är att den ger oss ett ypperligt tillfälle att studera hur vetenskap medialiseras i olika tidsperioder. Författaren beskriver hur återupptäckterna av de anatomiska samlingarna under 1990-talet bidrog till att lösrycka de utställda objekten ur sitt historiska sammanhang, vilket gjorde dem obegripliga, och slutligen ledde till att de större delarna av Lunds anatomiska samlingar brändes. En tragisk händelse som nästan suddade ut möjligheten till historisk förståelse för ett kunskapsfält och några av de praktiker som ligger till grund för vår kunskap om världen. Destrueringen visar också hur samma vetenskapliga objekt förstås radikalt olika över tid och visar vad som händer när objekten rycks ur sitt förklarande sammanhang. Svanberg återför dessa till sin rättmätiga kontext och gör dem förståeliga.

*Britas Benjamin Eriksson,
Göteborgs universitet*

Emin Tengström: *Broar till antiken. Antikens inflytande på svenskt samhälls- och kulturliv 1780–1850*. Göteborg: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, 2014. 252 s. ISBN 978-919-804-203-0, inb.

Betyder antiken något för den moderna människan? Emin Tengström är ovanligt ägnad att både utreda och besvara denna vida fråga. Han är en latindocent som greps av samhällsdebatten och engagerade sig i 1970-talets stora frågor. Övertygelsen att humanister inte kunde fjärma sig från ekonomiska

och naturvetenskapliga frågor i förening med en lika stor övertygelse att sådana ämnen också tarvar humanistiska perspektiv fick honom att medverka i tillkomsten av ett tvärvetenskapligt ämne, humanekologi; han blev själv professor i ämnet.

Broar till antiken handlar inte om en så modern modernitet, snarare om modernitetens förhistoria. Här argumenterar Tengström väl men inte invändningsfritt för att förlägga gränsen så sent som till 1800-talets mitt. Boken vill överbygga luckan mellan en äldre fas, då antiken var en naturlig del av hela kulturen, och ett skede då moderniteten hade börjat få stabilt fotfäste. Gapet utgörs med andra ord av en period från sent 1700-tal till mitten av 1800-talet, vad som i svensk historia ofta benämns den gustavianska perioden och romantiken men som även präglades av ny-humanismens idéer.

Tengströms ambitiösa uppdrag är att demonstrera och i viss mån förklara den roll antiken spelade för nyckelgrupper inom svensk kultur under perioden och att även undersöka i vad mån antiken kan ha medverkat aktivt i processen som ledde till det moderna Sverige. Tengström använder här den amerikanske forskaren Richard Floridas speciella klassindelning av samhället där han särskilt lyfter fram vad han kallar den kreativa klassen, som innehåller de intellektuella men också alla andra vilka med Tegnér's ord är "tänkande hufvuden". Det är hos denna stora och heterogena grupp Tengström försöker utröna antikens roll som bro mellan det förmoderna och det moderna.

Författaren griper sig an ämnet ytterst systematiskt. Redan från början preciseras undersökningens utgångspunkter. Först vill Tengström undersöka skälen till att de tänkande huvudena använde något antikt överhuvudtaget, en fråga som i sin tur kunde avse praktisk, ideologisk eller pedagogisk användning. Den andra större frågan blir sedan vilka delar och aspekter av antiken som man då avsåg. Slutligen är Tengström även intresserad av att närmare undersöka olika undergrupper i den heterogena klassen av kreativa huvud.

Studien är strukturerad i fyra större empiriska undersökningar, varpå följer först en ordentlig sammanfattning och sedan en kortare epilög där författaren visar hän mot det moderna som sedan tog vid 1850 och i vilken vi nu väl ännu befinner oss. Först försöker Tengström klarlägga konstens beroende av

antiken varpå följer en liknande behandling av litteraturen. De två avslutande empiriska studierna ägnas universitetsvärlden och samhället i stort, kanske huvudsakligen den politiska sfären men också sådana aspekter som gymnastikens införande eller rättsdebatten.

Det är ett omfattande angreppssätt som ofrånkomligen stundtals leder till en viss ytlighet. Det är författaren medveten om. Han säger sig inledningsvis vara hänvisad i huvudsak till andras forskning men han gör det ingalunda okritiskt. Ibland kan han bidra med uppgifter som föranleder honom att ifrågasätta slutsatserna av dem han eljest i huvudsak stöder sig på. Det kan han lättare göra då han skriver om ämnen där han själv besitter betydande kunskaper. Då han kommer in på ämnen och teman som är honom mer främmande blir det besvärligare. Då finns det en tendens till att framställningen blir detaljrik och översködlig. Det gäller särskilt kapitlet om konsten.

En annan svårighet för Tengström har naturligtvis varit att sätta gränser för den enorma mängd av särskilda studier över ämnen, personer och problem som visserligen har relevans för framställningen men endast en begränsad sådan. Men i huvudsak har Tengström gjort rimliga avvägningar. I huvudsak är hans slutsatser också rimliga.

Det finns många välkända exempel på hur antiken i olika sammanhang dyker upp i de kreativa huvudena, ofta nog enbart därför att sådan kunskap var vad man framför allt fått i sig redan i skolan. Det intressanta blir de tillfällen då antiken väcker debatt. Då Polen revolterar mot den ryska kontrollen föranleder det exempelvis skalden Orvar Odd att symboliskt kasta åt sidan Homeros inför den dagsaktuella politiken. Ett annat häftigt diskussionsämne var frågan om de antika författarna borde översättas och i så fall enligt vilka principer.

Det framgår också med evidens hur ointresserade klassikerna och författarna var av att besöka de antika platserna. Historien nådde man bäst via läsning. Det var konstnärerna som besökte Rom.

Här finns talrika exempel på andra men liknande debatter och diskussioner om värdet av antikens språk och stilideal. Tengström registrerar dem alla. Det finns en obestridlig förtjänst i den systematik och noggrannhet varmed Tengström närmar sig ämnet. För den som är ut efter en gedigen översikt är boken

utmärkt, men själva narrativet går förlorat i utredningarna och detaljernas vindlingar. För den idoge läsaren finns dock en del intressanta iakttagelser och resultat.

Erland Sellberg,
Stockholms universitet

Ann Öhrberg: *Samtalets retorik. Belevade kulturer och offentlig kommunikation i svenskt 1700-tal*. Höör: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2014. 242 s. ISBN 978-918-748-309-7, hft.

Ann Öhrbergs studie, *Samtalets retorik*, avhandlar inte, som man kan förledas tro, 1700-talets samtalskonst. Istället syftar Öhrberg till att systematiskt beskriva de offentliga och semioffentliga samtal som präglar och på samma gång skapar de offentliga kommunikativa praktiker, som både kännetecknar och är en förutsättning för den moderna offentligheten. Särskild vikt läggs vid hur parallella förändringar i synen på retorik och vältalighet hör samman med det offentligas framväxt.

Studien består, förutom av inledning och avslutning, av tre delar som syftar till att ringa in frågeställningar kring denna "samtalets retorik". Det första kapitlet, "Offentlighet, belevade kulturer, kön och samtalets retorik", är en kontextualiserande teoretisk "kappa" där termer som offentlighet, retorik och belevad kultur på ett initierat vis sätts in i sammanhang av svenskt 1700-tal. Detta kapitel utgör en form av teoretisk och historisk grund till de resonemang som förs i de två följande kapitlen. Därefter följer de mer empiriskt grundade delstudierna "Att skriva fram en offentlighet. 1700-talets svenska essäpress" och "De vittra samfundet. Kön – vältalighet – medborgarskap – nation". Kapitlet om essäpress baseras på en genomgång av 30 svenska publikationer utgivna under 1700-talets första hälft (1727–1754). Analysens tyngdpunkt vilar på hur tidningarna kommunicerar med läsarna kring tre sammanflätade teman: konsumtion, kommunikation och kön. Det offentliga tidningssamtalet tolkas både som en materiell och litterär praktik (samtalsformen, liksom dialogiska inslag i övrigt var vanligt förekommande i essäpressen) och som något en form av ideologisk, borgerligt färgad, idékonstruktion – en av Öhrbergs poänger är att visa hur essäpressen

förmedlar en föreställning om existensen av ett pågående offentligt samtal. Sammantaget skapar detta "föreställningen om en kommunikativ samtidighet" (176), något som enligt Öhrberg utgör en av grundpelarna i alla offentliga samtal.

Studiens tredje kapitel behandlar de fem största vittra samfundet under 1700-talets andra hälft: Tankebyggarorden, Utile Dulci, Apollini Sacra, Sällskapet Aurora samt Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle. Liksom i kapitlet om essäpressen är perspektivet här övergripande, systemiskt, där de vittra sällskapens funktion som inkubatorer för sociala och kommunikativa praktiker lyfts fram. Bland annat utgjorde samfundet platser inom vilka nya idéer kring "medborgaren" kunde utvecklas. Öhrberg visar bokstavligen hur "medborgarskap kom till i social interaktion" (110) inom de vittra samfundet. Det material som analyseras är i första hand epideiktiska (uppvisande eller framvisande) texter, i typfallet panegyriska texter så som minnestal, med andra ord texter som syftar till att formulera hur världen är (eller borde vara) och som genom denna strävan inte bara uttolkar utan också försöker skapa en värld, ytterst att "reformera kommunikationen i Sverige – och därmed också synen på kunskap, upplysning och dygd" (130).

En närmast överordnad frågeställning för Öhrbergs studie rör konstruktionen av kön, särskilt föreställningar rörande "den offentliga kvinnan", något som också visar sig hänga samman med tidens farhågor om en effeminerad mansroll. En av studiens tydligaste poänger är Öhrbergs konstaterande att offentligheten under 1700-talets andra hälft blir manligt kodifierad och hur kvinnor mönstras ut i offentligheten, trots att vissa kvinnliga kommunikativa och retoriska egenskaper uppfattades som positiva och, paradoxalt nog, kom att inkorporeras i det offentliga.

Av bokens förord framgår att bokens första och tredje kapitel delvis är baserade på tidigare publicerad forskning. Det är i sig en naturlig del av den akademiska publiceringskulturen, men det är en tänkbar anledning till att texten innehåller vissa upprepningar. Det möjliggör emellertid att studiens olika delar troligen utan större svårighet kan läsas fristående, en sådan intention är emellertid inte explicit formulerad. Öhrbergs initierade och intressanta studie hade, enligt

mitt förmenande, varit förtjänt av en något mer noggrann redaktionell granskning eftersom boken innehåller några språk- och korrekturfel, – oundvikligt i sig, måhända – men det gäller särskilt några av bokens engelska citat. Det är beklagligt när ett och samma engelska citat innehåller inte mindre än två stavfel (93).

Det ovan sagda förtar emellertid inte intrycket av en välskriven och som helhet imponerande studie. Öhrberg berör frågeställningar som tidigare inte har behandlats i svensk forskning om 1700-talets offentlighet(er). Ett intressant teoretiskt-metodologiskt grepp är hur Öhrberg operationaliserar den konstruktivistiska aspekten av performativitetetsbegreppet. I Judith Butlers efterföljd konstaterar Öhrberg att identitet och subjekt skapas genom en i vid mening retorisk, performativ praktik. Ett exempel på performa-

tivitetetsbegreppets användning sker i samband med Öhrbergs diskussion av essäpressen där det används för att fånga hur ”essäpressen har en retorisk dimension som går bortom de direkta sakfrågor som den debatterar: den skapar föreställningar om en ’verklighet’ – i detta fall ’det offentliga’, publiken och offentlig kommunikation – som oavsett om de finns eller inte konstrueras som realiteter.” (58). På svensk mark har breda, systematiska ansatser av detta slag varit ovanliga. Öhrberg, lutad mot en imponerande empiri, genomför denna uppgift på ett övertygande sätt. Inte minst den performativitetsteoretiskt influerade påverkansmodellen – hur text, läsning, tolkning, skriftliga praktiker och retorik i vid mening genomsyrade tillblivelsen av det moderna samhället – manar till efterföljd.

*Jon Helgason,
Lunds universitet*